

15844

15845

15846

15847

891.99

25

1056

No. 89

plenty

ԺԱԳ ՄԱՅԱԳԱՆԵԱՆ
(ՓԱՅԼԱԿ)

ԱՌԱՋԻՆ ՄԷՐԸ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
Վ. ԷՆ Հ. ՏԷՐ-ՆՆՐՄԷՍԵԱՆ
Կ. ՊՈԼԻՍ

1906

891.99-31

47 ԺԱԳ ՍԱՅԱԳԱԼԵԱՆ
(ՓԱՅԼԱԿ)

Արթուր Կ. Մարտիրոսյան

Երևան

ԱՌԱՋԻՆ ՍԷՐԸ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
Վ. Լ. Հ. ՏԷՐ-ՆՆՐՍԷՍՅԱՆ
Կ. ՊՈԼԻՍ

1906

3513

7530-57

ՄԱՅՐԻԿ,

Երբ պզտիկ էի, — կը յիշեմ — ջերմ բաղձանք մը, գրեթէ իսեալ մը ունեիր զիս գրչի աշխատանք տեսնելու, ես երբեք այդպիսի հակամիտութիւն մը ցոյց չէի տար եւ ասիկա ցաւ երբեքի համար:

Աստուած այնպէս մը կարգադրեց որ այդ բաղձանք իրականանայ — քեւ երեւակայելի էն համես կերպով — բայց դուն չեստեսնէս զայն մարմնական աշխատով: Այսօր, գրչիս առաջին արգիւնք մամուլին յանձնած պահուս, կ'զգամ քեան լաւագոյն ծաղիկի փունջն է՝ զոր ես կրնայի նուիրել գերեզմանիդ: Ընդունէ՛ մայրի՛կ, ողբացեալ մայրիկ, մահուանեդ վեց տարի ետք, գերեզմանիդ, յիշատակիդ նուիրուած այս փունջը՝ որուն ամեն մէկ թերթը քեանք տեսած արտիդ ծաղիկներէն փրցուած է մաս առ մաս: Ընդունէ եւ յաւիտեական հանգրստիդ մեջէն ժպտէ ինձի. ո՛հ պիտի զգամ քու ժրպիտը եւ ասիկա կորով պիտի տայ ինձի կեանքիս նամբան քալելու:

1/14 Յունիս 1902

Գոնիա

ՓԱՅԼԱԿ

ԱՌԱՋԻՆ ՍԷՐԸ

Ա.

Օգոստոսին, առտու մը կանուխ, քալելով Հալքիին շրջանը ընկու ելած էին Տիգրան ու Նուարդ, քոյր եղբայր։ Յունաց Աստուածաբանական վարժարանին դիմացի բլրակին վրայի փոքրիկ տուներուն մէկէն դուրս ելած էին, երբ դեռ արեւը լողանքէն ելած կոյսի մը պէս, չիկնոտ ճաճանչներ կ'արձակէր, հազիւ գրկաչափ մը բարձրացած Եագաճըգի լեռներուն վրայէն։ Դէպի Աստուածաբանական վարժարանը մագլցելու էին նախ, փութկոտ քալուածքով մը, քով քովի, թարմ թարմ ամէն մէկ քայլափոխին շնչելով առտուան զով ու կեանքոտ օդը։ Յետոյ դէպ ի ծովեզերքը իջնու էին, կարելի եղածին չափ երկնցնելու համար իրենց ճամբան։

Մէկ նայուածքով ոչ ոք պիտի վարանէր ըսելու թէ քոյր եղբայր էին ասոնք։ Թէեւ, երիտասարդը — հազիւ քսանը անցած — միջահասակ ու

թուխ էր, մինչ աղջիկը կապոյտ աչուի և երկայն-
նահասակ, սակայն իրենց քալուածքին, նայուած-
քին ու խօսուածքին մէջ չեռ գիտեր ինչ մը կար-
որ կ'ըսէր թէ քոյր եղբայր էին ասոնք: Երբ ճիշտ
ծովափը հասան վայրկեան մը կանգ առին, դիտե-
լու համար չորս դին: Ծովը դիմացի եզերքէն զար-
թումի, կեանքի անուշ ողջոյն մը կ'առնէր կը բե-
րէր մեղմիկ ծփանքներով ու եզերքի կոպիճներուն
կը զարնէր զայն կամացուկ մը, գիշերուան թրմ-
բութեանէն արթնցնելու համար Հալքին, խնամոտ մօր
մը պէս՝ որ ատուան անուշ քունէն մեղմութեամբ
արթնցնել կ'ուզէ իր զաւակը: Ծովեզերքի մի քա-
նի ցանցառ եզերքները իրենց միօրինակ խլրտու-
քին միաթիւք խաղը կը բերէին խառնել այն առա-
ւօտեան ժամերգութեան որ ամէն օր ինքնիրեն կ'եր-
գուի բնութեան շքեղ տաճարին անեղբութեան մէջ:

Անդին, Պօլսոյ կողմը, շղարշ-մէգ մը կը ծա-
ծանէր, արեւելքէն դէպ ի արեւմուտք երկարա-
ձգուած, հեռուէն ամպիկէ նուրբ քօղին ներքեւ-
իր գեղեցկութեան ամբողջական ցուցադրումը զլա-
ցող գեղունիի մը կերպարանքը տալով Մայրաքա-
ղաքին:

—Քալեհ'նք, ըսաւ Նուարդ քիչ մը ետքը, հիա-
նալի տեղ մը գտած եմ. հոն պիտի տանիմ քեզի
այսօր: Այդ տեղը, հակառակ խնդկենալու չափ
սիրած ըլլալուս, չառ քիչ անպամ դացած եմ, որ-
պէսզի քեզ հետ միասին ըմբռնենք անոր հրա-
պոյրները:

—Ո՞ր կողմն է այդ տեղը:

—Անհամբեր մի՛ ըլլար, քալեհ'նք, քիչ մը ետ-
քը կը տեսնես:

Եւ խորատուբորտ ծովեղերքէն սկսան քալել : Երբեմն ճամբան այնքան կը հեղնար որ կ'ստիպուէին քովէ քով չքալել : Բնութեան քմահաճոյքին կը հետեւէին , անկապակից չրջաններ ընելով , մերթ փոքրիկ հրուանդանի մը ճիշտ քիթէն անցնիլ ուղեւով , մերթ ծովախորշիկի մը առջեւ դարձեալ գէպի հերս կըոր ստոյտ մը ընել ստիպուելով :

— Պիտի յոգնիս Նուա՛րդ , ըսաւ երիտասարդը երբ ծովու բաղնիքներուն քովէն դարձեալ գէպի ծովեղերք կ'իջնային , ջուրին ճիշտ քովէն քալելու համար , վերէն չխտակ ճամբէն երթալու էինք :

— Ձեմ յոգնիր քեզի հետ , ըսաւ Նուարդ եղբօրը թեւէն կախուելով կէս մը , փոքրիկ զառիւկեր մը ելլելու համար : Հասարակաց ճամբաները չե՛մ սիրած երբէք , ամենուն անցած ճամբէն անցնիլը հաճոյք մը չունի ամենեւին , տափակութիւն է ուտիկա : Ի՞նչ կ'ըլլայ , կը յոգնինք քիչ մը , բայց պիտի տեսնես հիմա ինչպէս կուշտ ու կուռ պիտի վայլենք բնութիւնը և ինչ անորժակով պիտի նախաճշենք :

Քիչ մը անդին , ձկնորսներու լարած ուռկաններուն մօտ , առեւտրական վարժարանին դիմացի ընդարձակ որմափակին քովէն վեր ելլել ստիպուեցան , որովհետեւ , հոն ալ ծովեղերքը գրեթէ անմատչելի է : Անկոխ մարգագետնին վրայէն այդ վերելքը չատ դժուար էր . ամէն վայրկեան ոտքերնին սահելով ակամայ երկրպագութիւն մը ընել կ'ստիպուէին : Եւ ամէն անգամ «հօ՛ր» կ'ըսէր Նուարդ ու կը խնդար . խնդուքը սիրուն ծալքեր կը գըծագրէր իր կանոնաւոր դիմադժերուն վրայ . յետոյ մէկ ձեռքով , սեւ ու խիտ մազերուն ցնցումներէն

ապստամբած սիրուն գանգուրները կ'ամփոփէր գլխարկին տակ : Եւ երբեմն ալ .

— Կամայ տղաս , չիյնաս , կ'ըսէր սիրուն շեշտ մը դնելով «տղաս» բառին վրայ ու ինքն ալ խորհրդով Տիգրանին ունեցած մէկ տարուան տարիքի առաւելութեան մէջ սղմեցնելուն համար այդ բառը :

Ճամբան հասան վերջապէս ու սկսան քալել երկու կողմի խիտ եղերքներուն մէջէն՝ որոնք արեւին ճաճանչները դեռ չէին ձգեր զալ գիշերուան տամկութիւնը ջնջելու : Ծառերուն ու գետնին կանաչութիւնը , դեռ նոր ներկուած կարծես , կը ժրպտէր ամեն կողմէն : Երբեմն երբեմն տերեւներուն մէկ բացուածքէն սպրդած ճառագայթներ , երկար ու նուրբ վէտիւտումով մը կ'ոսոտոտէին ճամբուն վրայ , թեթեւ հովին քմահաճոյքին համեմատ :

Քիչ մը ետքը եղբօրը ձեռքի նուրբ գաւազանը առաւ Նուարդ ու ճամբուն փոշին ծեծելով անով .

— Նա' , ըսաւ , ամէն մարդ կ'անցնի ասկէ , այնքան անցուած է որ տե'ս փոշիին մէջ կը թաղուի ոտքերնիս , ի՞նչ հաճոյք կայ ասկէ երթալուն մէջ , սլարդ ընդօրինակութիւն մը ամէնուն ըրածին , ինչ որ չեմ սիրած և չսիրի սիրեմ բոլոր կեանքիս մէջ , եկե՛ւր տղա'ս , քիչ մը վերէն երթանք :

Եւ ծառերուն մէջ խորասուզուեցան դարձեալ : Առանց ուշադրութիւն ընելու ճամբուն , խորասուզուեցան անտառին մէջ որոշ ուղղութեան մը հետեւելով միայն : Երբեմն այնքան խիտ թուփերու մէջ շրջապատուած կը գտնէին ինքզինքնին , որ Տիգրան ձեռքի նախաճաշի փոքր ծրարը վար կը դնէր , երկու ձեռքերով կ'գրկէր մէկդի կ'առնէր մացառները որպէսզի Նուարդ անցնի առանց վրան գլուխը պատուելու :

Եւ ան, ժպտելով, մըշտ ժպտելով, մատովը պզտիկ ապտակ մը կը դարնէր եղբօրը երեսին, շր-
նորհակալութեան փայփայանքի պզտիկ ապտակ մը
ու կ'անցնէր:

—Արսէնիօս հասանք, ըսաւ վերջապէս Տիգ-
րան, դեռ հեռո՞ւ է ըսած տեղդ:

—Եկուր, ըսաւ ան շրջան ընելով վանքին ե-
տեւի կողմէն ու Չամ—Լիման տանող ճամբան ձախ
կողմը ձգած դէպ ի ծովեղերք իջնելով:

Բաւական ատեն եղեւիններու մէջէն զիկ-
զակող քարուտ նեղ արահետէ մը վար իջան: Տիգ-
րան Նուարդին կ'նկատէր քայլ առ քայլ: Յան-
կարծ, եղեւիններուն խիտ ցանցին մէջէն դուրս ե-
լան ու ծովուն իշխող փոքրիկ դարեւանդի մը վը-
րայ, արեւուն դիմացը, ընկողմանեցաւ Նուարդ,

—Եկուր տղա՛ս, քովս եկուր, ըսելով Տիգ-
րանին:

Դէպի Մեծ կղզիին վրայ բարձրացեր էր հի-
մա արեւը, և երկու կղզիներուն մէջտեղ՝ ծովուն
մէջէն, ադամանդէ շողերով փողփողուն լուսեղէն
ճամբայ մը շիներ էին ճաճանջները, — ճամբայ մը որ
կը ծփար, կը խայտար, կը վէտվէտէր ալիքներու
տատանումովը: Մեծ կղզիին ապարանքները կը
փայլէին դիմացը: Ասդին ձախ կողմը Մարմարան
կը տարածուէր, հեռո՞ւն, հեռո՞ւն, տարտամօրէն
սահմանափակուած, հորիզոնին մօտ, Պրուսայի ամ-
պածրար լեռներովը: Այդ ահագին միօրինակու-
թիւնը հեղուկին, զով շունչ մը կը բերէր իր խո-
րութիւններուն մէջէն, պզպճանքներուն ծոցը, հա-
ւատարակչու համար ամբան տապը, Օգոստոսի
առտուանցով, և դարնան հմայք մը տալու այդ

տեղւոյն : Այլ կողմը Չամ—Լխմանի սիրուն փոքրիկ ծովախորշը՝ որուն դրան սեմին մէկ կողման վրայ նստած էին կարծես քոյր եղբայր՝ իր սիրուն պրզ տիկութիւնովը գեղեցիկ հակապատկեր մը կը յօրինէր Մարմարային հետ : Եւ կղզիին ամբողջ ծառերով զարդարուած այդ կլորութիւնը՝ որ խաւ խաւ վար կ'իջնէր մինչեւ ջուրին եզերքը՝ շքեղօրէն ցոյցագրուած էր հոն , աչքերնուն դիմացը :

—Ի՞նչպէ՛ս . . . ըսաւ Նուարդ , այդ մէկ բանին երկայնութեանը մէջ ամփոփելով իր հարցումը :

—Հիանալի՛ , գիւտ մը բերեալ քոյրս , իմ աշխարհագրութեանս մէջ Նուարդի հրտանդան պիտի բռնմ ասոր , յարկց Տիգրան խնդալով :

Եւ ըստ քմաց տարածուած՝ հողին վրայ , ու գլուխն ալ քրտջը ծռնկին կաթնցուցած , մերթ կըղզին չրջանդատող ծովուն փալիւլումը և մերթ երկընքի անբիծ կապոյտը գիտելով փոխն ի փոխ , լիաթոք սկսաւ չնջել անտառին սառուան մօզմ ու առնուշարոյր օդը :

Բ.

—Տիգրան , ըսաւ Նուարդ երիտասարդին մահերն շոյելով , աշխոր Տիգրանս , որչափ չառ կը սիրեմ գրեզ :

—Արդէն սիրոյ հախար ստեղծուած էակ մըն ես դուն հոգիս , ըսաւ Տիգրան անոր քնքուշ ձեռքը համբուրելով մեղմիկ , բան մը ատել չես կրնար արդէն , այնքան փափուկ է սիրտդ :

—Ո՛չ տղաս , մի չափազանցեր , կրնամ ատել լութիւն ալ ունենալ , ո՛չ մանաւանդ աշխարհի վը-

բայ երկու բան մահու չափ կ'ատում, մին նախապաշարունակ և միւսը դրամ:

— Նախապաշարումը կ'ըմբռնեմ թէ ատես, բայց դրամը ինչո՞ւ:

— Պահ չեմ քեզ ուրիշ ու է պատճառ չունենայի՝ զայն ատելու, հինգ տարի ամբողջ քեզ ինձմէ բաժնելը բաւականէն աւելի պատճառ մը չէ՞ր միթէ զայն ատելու, ըսէ նայիմ:

— Բայց դրամին յանցանքը չեմ տեսներ այդ խնդրոյն մէջ, Նուարդ, ուսման փափաքը՝ կանոնաւոր կերպով Անդղիերէն սորվելու բաղձանքը սովորեցին զիս որ հինգ տարի հեռու ապրիմ ձենէ:

— Հոս, Պոլսոյ մէջ Անդղիերէն չէի՞ր կրնար սորվիլ, Ռապէրթ գօլէճէն շրջանաւարտ չէի՞ր կրնար բլալ, ինչ հարկ կար երթալ Փոքր Ասիոյ խորերը տարիներով մեզմէ հեռու ապրելու եթէ դրամական տեսակէտը դոյութիւն չունենար... Չխօսի՞ս: Ինչ որ ալ ըլլայ իրաւունք ունիմ դրամը ատելու և կ'ատում:

— Բայց քոյրս, չէ՞ մի որ երջանիկ ենք հիմա, չէ՞ մի որ քուկդ եւմ դարձեալ:

— Այո՛, բայց գիտե՞ս որչափ կարօտեցած էի քեզ, Տիգրանս:

Վերջին բառը տեսակ մը հպարտութեամբ կ'արտասանէր, վերջին տառին, «ս»-ին վրայ ուժգին չեչաւ մը դնելով, այդպէսով Տիգրանին իրենք ըլլալը, իր եղբայրը ըլլալը որոշապէս զգացնելու համար ամէն անգամ ինքզինքին:

Գորովի, խանդաղատանքի կռու խտայում մը, հողիէն, սրտէն չես գիտեր ինչ մը կը դնէր այդ մէկ տառին մէջ. Տիգրանս:

Հինգ տարի շարունակ աշխատել էր Տիգրան Փոքր Ասիոյ Ամերիկեան գօլէճներէն մէկուն մէջ : Հօրը համեստ քսակը չէր թոյլատրած որ Պօլիս գայ արձակուրդներու ատեն : Վերջապէս՝ չըջանաւարտի վկայականը ձեռքը՝ վերադարձել էր դեռ շաբաթ մը առաջ և Հալքիի մէջ համեստ տուն մը բռնած էին որպէսզի տղան քիչ մը հանգստանայ, կաղզուրի հինգ տարուան անընդհատ աշխատութենէ մը ետքը :

Տիգրան միշտ երկար նամակներ կը գրէր թէև դպրոցէն, սակայն Նուարդ քիչ անգամ և կարճ պատասխաններ կուտար : Նամակը, անդգայ թուղթի կտորը չէր բաւեր իրեն, սրտին բոլոր խանդաղատանքը չէր կրնար դնել հոն : Շատ հեղ, եղբոր մէն եկած նամակները քանի մը անգամ լափելէ ետքը, գրասեղանին առջև կը նստէր ու կ'սկսէր գրել, բայց այնքան շատ բան կ'ունենար գրելու, զգացումները այնքան առատօրէն կուգային, որ անկարելի կ'ըլլար դանոնք արտայայտել — մինչև բերանը լիցուած չիշերու պէս զոր եթէ յանկարծ դարձնես, բերանը բայ ըլլալով հանդերձ ջուրը չթափիր, օդ չառնելուն համար :

Գրածը կը սխառէր, յետոյ նորէն կ'սկսէր, միեւնոյն փորձը քանի մը անգամներ, մինչև որ վերջապէս լալով գրիչը մէկզի կը նստէր ձեռքէն ու գայրոյթով գրասեղանը ետ հրելէն յետոյ կ'առնէր կը քալէր :

Այսպէս, հինգ տարի, շարունակ սրտին խոքը կուտակած էր իր բոլոր գորովն ու սէրը, հոգիին բոլոր խանդաղատանքը, զոր կարօտին բոցերը կ'եռացնէին միշտ, պայթելու պատրաստ հը-

բարուխի մը պէս : Հիմա շարաթէ մը ի վեր հրաւրուիսը ժայթքեր էր :

Տիգրան որչա՛փ երախտագէտ եղաւ հօրը՝ երբ տեսաւ թէ ան , ինչպէս իր , նոյնպէս և քրոջը կրթութեան ու զարգացման համար ո՛ր և է զոհողութիւն չէր խնայած , հակառակ իր համեստ արհեստաւորի վիճակին :

Տղան դիտէր թէ աղնիւ քոյր մը գանձ մըն է երկտասարդի մը համար , թանկագին գանձ մը , և այդ գանձին արժէքը անքան աւելի կը մեծնա՛յ որքան այդ քոյրը , զարգացած , կրթուած , բարոյապէս նրբացած ու սրտի մը պէտքերը հասկնալու կարող եղած ըլլայ :

Հիմա զիրար կ'ըմբռնէին երկուքն ալ , ազատօրէն , անյագօրէն : Նուարդ՝ արդէն քիչ մը զուարթ՝ հիմա շարաթէ մը ի վեր , ուրախութենէն կը ճառագայթէր : Հարցումներու անլերջ անհատնում տեղատարափ մը սկսեր էր ան թափել Տիգրանին գլխուն , իր հինգ տարուան կեանքին վրայ՝ դպրոցականի կեանքին ամէն մէկ մանրամասնութիւնները կամաց կամաց կը սլարդուէին այդ հարցումներուն առջև : Տիգրան ի բնէ լուրջ , հանդարտ խօսուածքով մը կրցածին չափ կը պատասխանէր իր քրոջը անկապակից հարցումներուն՝ որոնք առջի օրերը մանաւանդ , զիրար կ'ընդմիջէին , զիրար կը կտրատէին շարունակ : Քրոջական սիրոյն յորդումը կը տեսնէր տղան այդ հարցումներուն մէջ ու կը ձգէր որ այդ քնքուշ ու վատիուկ հեղեղը ողողէ զինքը :

Հողին վրայ՝ դէմ գիմաց , նախաճաշեցին հոն հաւկիթով ու պանիրով առատան պտոյտէն ախոր-

ժակնին սրուած , լափեցին ինչ որ կար փոքրիկ սա-
կառն մէջ և յետոյ քիչ մը անդին , եղեւինի մը
շուքին տակ , ծուլաբար դային ըմկողմանիլ դէմ
սու դէմ , աչքերնին Մարմարայի վէտվէտուն տա-
րածութեանը վրայ յառած :

Գ.

— Տեսնենք այսօր ինչ պիտի պատահա ինծի ,
ըսաւ Նուարդ փափուկ ձեռքերովը երիտասարդին
դեռաբոյս պիտերը շոյելով :

— Ի՞նչ որ կ'ուզես :

Քիչ մը մտածեց ազջիկը աչքերը ծովին յա-
ռած , յետոյ երոշումը առողի ձեւով մը դէպ ի եղ-
բօրը ծռեցաւ ու ,

— Տիւրանո , ըսաւ կամայուկ մը , մինչեւ հի-
մա հարցուցածներէս տարբեր բան մը պիտի հար-
ցընեմ քեզի , լո՛ւրջ բան մը , սրտի խնդիր մը :

— Կ'ուզե՞ս , աղաս , հարցնե՞մ , յարեց յետոյ
խնդալով :

— Հարցո՛ւր , ինչո՞ւ չէ , պատասխանեց Տիգ-
բան , վարժուած միշտ հաճոյքով քրոջը բաղձանք-
ները գոհացնելու :

— Սի՞րած ես երբէք . . .

Սիրոյ վրայ շատ անգամներ խօսեր , դադա-
փարներ փոխանակեր էին , բայց առաջին անգամ
այս տեսակ հարցում մը կ'ուղղէր Նուարդ իր եղ-
բօրը . ապահով էր սակայն թէ պատասխանը՝ «այո»
կամ «ոչ»՝ կատարեւապէս անկեղծ պիտի ըլլար : Եղ-
բօրը սիրտը ծայրէ ի ծայր սրպտած էր , միայն այդ
խորչը մնացած էր անձանօթ և հիմա կարգն անոր

Ակած էր : Իրենց փոխադարձ սէրը այնքան բուռն , այնքան կաթողին էր որ , իրարու չըսուելիք բան մը չէր կրնար գոյութիւն ունենալ սրտերնուն մէջ :

Նուարդ խորհած էր թէ Տիգրան հաւանա- կանարար սիրոյ բոցը զգացած ըլլալու էր մինչեւ հիմա լանջքին տակ :

Տիգրան ալ իր կողմէն առաջին անգամ էր որ այս տեսակ հարցում մը կը լսէր , բայց իրեն հա- մար ալ եթէ միակ անձ մը կար այդպիսի հարցում մը ուղղելու կայող իրեն , այդ ալ քոյրն էր . ուս- տի չվարանեցաւ պատասխանելու :

— Նուարդ , շատ դիւրին չէ այդ հարցումիդ պա- տասխանը , որովհետեւ մինչեւ հիմա ես ինծի որոշ կերպով չեմ ըրած այդ հարցումը : Սակայն . . . այս' պիտի պատասխանեմ , երբ մանաւանդ հարցումդ փոխես քիչ մը ու «պաշտեցի՞ր» հարցնես ինծի , փոխանակ «սիրեցիր»ի :

— Ուրեմն . . . ատիկա պիտի պատմես ինծի այ- սոր , առաջին սէրդ , հէ՞ . . . չըլլա՞ր տղաս . . .

— Առաջին սէրս այո՛ , կամ լաւագոյն է ըսել առաջին պաշտումս , պատանեկան զազանի թղթա- ծրարին մէկ հատորն է անշուշտ , բայց քեզ համար սիրելի Նուարդս , ամէն բան կարելի է , թղթա- տենք զայն սիրով , քանի որ կը փափաքիս :

«ԱՅեթիմ տղաս»ով մը շնորհակալ եղաւ Նուարդ , և աչքերը միշտ ծովուն յառած , ալ ա-ւելի հանգիստ կերպով տեղաւորուեցաւ ուշադրու- թեամբ մտիկ ընելու — ինչպէս որ սովոր էր ար-դէն , ամէն անգամ որ Տիգրան բան մը պատմէր :

Տիգրան — որ պերճախօսի բնական ձիրքով մը օժտուած էր — քիչ մը ստեն մտամոլորի կենալէ-կտքը սկսաւ իր պատմութիւնը :

Դ.

Ահաւա՛սիկ ինչ որ ան պատմեց .

«Բաւական ետ պէտք է երթալ . դպրոցա-
«կան չըջանիս հետ կ'սկսի ան , մինչեւ հոն պէտք
«է վերադառնալ բան մը պակաս ձգած չըլլալու
«համար անոր յիշատակէն՝ որ իր բոլոր մանրամաս-
«հութիւններով կոյս ու անեղծ մնացած է սրտիս մէջ :

«Դպրոց հասնելէս գրեթէ ամիս մը ետքը ,
«օր մը , կէս օրուան ճաշին անծանօթուհի մը նըս-
«տած տեսայ մեր տեսուչին տիկնոջ քով : Ըսած
«եմ արդէն թէ տեսուչը , ընտանիքով մեզի հետ կը
«ճաշէր : Առաջին անգամ կը տեսնէի զինքը : Զեր-
«մակ , ձեւձերմակ դէմքին վրայ , դեղնորակ մա-
«զերու շքեղ սրակ մը , թոյլ կերպով հիւսուած ,
«աչքերը՝ նուաղ , երկնագոյն , հասակը՝ երկայն՝ ու
«նուրբ դեռածիլ աղւոր ցօղունի մը պէս նուրբ ու
«ճկուն :

«Աչքերս յառած մնացին իր վրայ , բաւական
«ատեն , չեմ գիտեր ինչ անգիմադրելի հմայքէ մը
«դրաւուած :

«Յետոյ՝ որովհետեւ ճաշի ատեն աղատօրէն
«կրնայինք խօսակցիլ՝ անոր ո՞վ ըլլալը հարցուցի
«կամայունկ մը քովի աղուս :

«—Մանկապարտէզին անօրէնուհին , պատաս-
«խանեց աղան : Երբեմն կուգայ հոս ճաշելու :

«—Անո՞ւնը , հարցուցի :

«—Միս Իզ . . .

—Գիտեմ , գիտեմ Միս Իզապէլ , պոռաց
Նուարդ , հակառակ չընդմիջելու բաղձանքին , ինք-
զինքը չկրնալով զսպել :

Տիգրան զարմանքով գլուխը վեր առաւ :
Առաջին անգամն էր որ ասիկա մէկու մը կը յայանէր :
— Գիտե՞ս մի . . .

— Անդգալաբար այնքան գոված , այնքան շատ
խօսած ես այդ Անգլուհին վրայ որ արդէն ըսէր
էի ինքնիրենս , թէ պարզ համակրութիւն մը չէ ա-
նոր հանդէպ զգացածդ : Եւ յետոյ ի՞նչ կարծեցիր ,
այնքան դժուար է քեզ պէս ազնիւ եղբօր մը սիր-
տը կարդալ ինձ համար : Բայց շարունակէ՛ :

«— Արդարեւ , սիրելի Նուարդս , չեմ սխալած ,
«Միւս Իշխպէլ — գանատուհի մը — ինքն է պաշ-
«տումիս աւարկան :

«Առաջին անգամը չէր որ անձանօթուհի մը
«մեզ սեղանակից կը տեսնէի հոն , բայց մինչեւ այն
«ատեն եւ ոչ մէկուն ո՞վ ըլլալը , կամ անունը հե-
«տաքրքրուած էի գիտնալու : Քանի որ այնքան
«խօսած եմ իր վրայ քեզի անդգալաբար՝ ըսած եմ
«անշուշտ թէ իր դէմքին միակ արտայայտութիւնը՝
«առաջին ակնարկով իսկ ձգած տպաւորութիւնը
«մարդու վրայ , խորո՞ւնկ , անսահման բարութիւն
«մըն էր : Անիկա մէկ անգամ մը տեսնելէ յետոյ ,
«անկարելի է որ մարդ հրեշտակ մը երեւակայած
«ատեն ատիկա չառնէ իրեն իբր տիպար : Իր նուրբ ,
«քիչ մը դալկահար այլ փափուկ , հիանալիօրէն փա-
«փուկ դէմքին վրայ փայլփլող զոյգ մը խոշոր վճիտ
«աչքերուն անուշ ու խորունկ կապոյտէն շնորհի ,
«բարութեան՝ անբացատրելի յորդում մը կ'արտա-
«ցոլար :

«Ճաշին աւարտելուն մօտ , դէպ ի ինձի ծը-
«ռեցաւ ու ժպտելով՝

«— Դեռ նոր եկած էք , այնպէս չէ՞ , ըսաւ մե-
«լանոյշ ձայնով մը :

«Հայերէն ալ գիտէր: Երբէք չպիտի մոռ-
նամ այդ հարցումը. երբէք: Ինչ սիրուն, ինչ
«Թուրիշ խօսուածք, համակ մեղմութիւն, համակ
«հերդաշնակութիւն: Հայերէնը իր բուն առողջանու-
«թենէն, արեւելեան բնական հնչումէն կը մերկաց-
«նէր իրա՛ւ, բայց անոր տեղ, այնպիսի բեկբեկուն,
«այնպիսի անուշ, այնպիսի փրփրոտ հերդաշնակու-
«թիւն մը կուտար անոր, որ մարդ կը հիանար,
«կ'ուզէր ժամերով, օրերով մտիկ ընել:

«Յետոյ, ծննդավայրս, անունս հարցուց և
«ուրիշ մի քանի մանր մունր բաներ ալ զորս չեմ
«յիշեր հիմա: Մեքենաբար կը պատասխանէի ալ
«իրեն: Սչքերս կերակուրի պնակիս փոքրիկ կէոր
«շրջանակին մէջ բանտարկուած էին:

«Մինչեւ այն ատեն երբէք այս տեսակ յու-
«ղում մը չէի ճանչցած, ինչի՞ վերագրել: Մտքէս
«կրնայի՞ անցնել թէ սէր էր ան, առաջին թրթռա-
«ցումը սիրոյ, պաշտումի խաղին. այն լուռ մնացած
«էր հոգիիս խորը դեռ մինչեւ այն ատեն—բարակ,
«նուրբ, անուշ խաղին պէս զաշնակի մը որ լուռ
«կը մնայ երկայն ատեն և օր մըն ալ քնքուշ, փա-
«փուկ մատ մը կուզայ հնչեցնել, կեանք տալ անոր:

«Մանաւանդ, կրնայի՞ երեւակայել որ ինծի
«պէս 15—16 տարեկան տղայ մը կարող ըլլայ ի-
«րեն գրէթէ կրկին տարիքը ունեցող աղջկան մը
«համար սէր զգալ, ան ալ առաջին նայուածքով:

«Յետոյ ամէն անգամ որ պատահէի իրեն,
«ճիշտ միեւնոյն յուղումը կը գրաւէր զիս, ամէն
«մէկ անգամուն քիչ մը աւելի խորունկ: Շարաթ-
«հերով, ամիսներով չկրցայ մտքիս մէջ պատասխան
«մը գտնել այդ «ինչու»ին:

«Զինքը տեսնելէս շարաթ մը ետքը բաւա-
«կան բան գիտէի իր կեանքին վրայ :

«Տարի մը առաջ նշանուած էր , Անդղիա-
«կան դաշթականութեան անդամներէն մէկուն :
«Սակայն՝ քանի մը ամիս առաջ բաժնուած էին ի-
«րարմէ , նշանաձը — որուն գլխին բռունցքի հար-
«ուած մը իջեցնել կուգար ամէն տեսնելուս — բաժ-
«նուիլ սեղած էր ուրիշ աւելի բարեկեցիկ աղջիկ մը
«գտած ըլլալուն համար — մասնաւորօր տոգոյն ու
«հիւանդոտ դէմք մը ունէր Միս Իզապէլ : Մինչ-
«դեռ իր նոր նշանաձին վրայ առողջ Անդղիացի
«աղջկան ամէն հանգամանք կը տեսնուէր :

«Ատիկա , հիւանդ ըլլալուն համար լքուած
«ըլլալը խորունկ կարեկցութեամբ մը համակեց զիս :

«Ինք կատարեալ տիպար մըն էր , բարու-
«թեան , հեղութեան ու անուշութեան : Առանց ա-
«մէնաթեթեւ միմունջի մը «գնա՛ ազատ ես» ըսած
«էր այն անսիրտին՝ զոր թերեւս ալ — ո՞վ գիտէ —
«սիրած էր . . . Միջակ դասակարգի , համեստ աղ-
«ջիկ մըն էր ինք , որ ընտանիքէն հեռու կեանքը
«կը շահէր , մասնազէտ — մանկապարտիզականուհի
«հմտութեամբ :

«Չեմ գիտեր թէ իր նշանաձէն լքուած ըլ-
«լալուն պատմութիւնը ինչ ազդեցութիւն պիտի
«ընէր ուրիշ ու է մէկու մը վրայ , սակայն ես ալ
«աւելի ջերմ համակրութեամբ մը կապուեցայ իրեն
«հետ հոգիիս խորէն :

«Համակրութիւն կ'ըսեմ դեռ , որովհետեւ
«այն ատեն տակաւին չէի կրնար հաւատալ թէ սէր
«էր զգայածս :

«Բայց անշուշտ յարգանքի աչքառու արտա-

«յայտութիւն մը կար իմ իրեն հանդէպ ունեցած
«վարմունքիս մէջ, որովհետեւ ամէն անգամ որ —
«ամիսը կամ երկու շաբաթը մէկ մը — պատահէի
«իրեն, ըսներ մը կը գտնէր ինծի հարցնելիք, իր
«հրեշտակի ժպտով ժպտելով: Որպիսութիւնս կը
«հարցնէր, Անգղիերէնի մէջ բրած յառաջագիւմու
«թիւնս կը հարցնէր, ազնիւ, հոգածու հարցում մը
«կը գտնէր վերջապէս ընելու:

«Առաջին տարին այսպէս անցաւ:

«Արձակուրդին, ան մեկնեցաւ: Առողջու
«թիւնը, ամէն տարի, երկար պտոյտներ կը պա-
«հանջէր. փափուկ, վարդի մը պէս փափուկ էր և
«բժիշկները անհրաժեշտ նկատեր էին ճամբորդու-
«թեան այդ կազդուրումը իրեն համար ամէն տարի:

Ե.

«Կարծես թէ մեկնելէն քիչ մը յետոյ պիտի
«մոռնամ զինքը — մանաւանդ որ տարուան մը աշ-
«խատութենէ ետքը արձակուրդը հոն անցնող ըն-
«կերներու հետ, փառաւորապէս զուարճութեան
«կուտայինք ինքզինքնիս: Ո՛չ, սակայն, անկարելի
«եղաւ զինքը մոռնալ, բացարձակապէս անկարեւ-
«րի: Զուարճութեան, պտոյտի, զբօսանքի, աշ-
«խատութեան մէջ, ամէն ատեն վերջապէս կը յի-
«շէի զինքը: Մի՛շտ կը յիշէի, իր հրեշտակային
«դէմքը միշտ ալ աւելի խորապէս կը դրոշմուէր եւ
«բեւակայութեանս մէջ, խորունկ կարօտի մը պէս՝
«զոր ժամանակին անիւը, ամէն մէկ դարձին ալ
«աւելի խորը կը մխէ սրտիդ:

«Իր բացակայութեան միջոցին ամէն բանէ
«աւելի աշխատութեան տուի ինքզինքս, այնպէս
«որ դպրոցի վերաբացումին նոր կարգ մըն ալ փո-
«խեցի: Մեր դպրոցի բացումէն երկու օր ետքը կար-
«ծեմ, ինք ալ վերադարձաւ: Առաջին տեսու-
«թեանս, շատ յուզուեցայ դարձեալ, և յայտ-
«նապէս գրեթէ: Բայց, ալ այնուհետեւ բա-
«ւական վարժուեցայ առ երկուոյթս գէթ հանդարտ
«ըլլալու, ամէն անգամ որ զինքը տեսնէի: Ալ
«Սնդղիներէն խօսիլ սկսած էի բաւական, իր դո-
«հունակութիւնը կը յայտնէր ինծի շատ անգամ, ա-
«րագ յառաջդիմութեանս համար: Եւ ամէն բանէ
«աւելի, այդ դոհունակութեան արտայայտութիւնը
«վայելելու համար մանաւանդ եռանդով կ'աշխա-
«տէի դասերուն:

«Շատ անգամ անօրէնին հետ խորհրդակցե-
«լու կուգար, և ատոր համար ստիպուած էին մեր
«դպրոցին սարտէզէն անցնելու. եթէ դասերս չար-
«գելէին անպատճառ սարտէզը կ'ըլլայի իր անցած
«ատենները: Եթէ շատ հապճեպի մէջ ըլլար՝

«—Good after—noon Dicran!:

«Եւ կամ ընկերներով եղած ատենս.

«—Good after—noon boys! կ'ըսէր իր անուշ
«ձայնովը ժպտելով, ու կ'անցնէր:

«Շատ անգամ ալ կը կենար քանի մը վայր-
«կեան ու կ'սօսէինք: Սիրելի Նուարդս ինչպէս
«ինծի համար կենսական պէտք մըն էին ձենէ ե-
«կած նամակները՝ որոնցմէ հանդիստ ըլլալնիդ կ'ի-
«մանայի՝ կ'զգայի թէ ճիշտ այնպէս, և աւելի,
«պէտք մըն էր զինքը տեսնելն ալ:

«Երջանիկ պիտի ըլլայի, իբր քոյր, իբր

«մայր, իբր բարեկամութիւններուն էն յարգուածը և
«սիրուածը, իբր ինչ որ ինք ուզէր վերջապէս, հա-
«մակրութիւնս յայտնելով իրեն: Բայց ինչպէ՞ս:

«Անկարելի է կ'ըսէի ինքնիրենս ու կը ջա-
«հայի մտքէս ի սպառ վանել այդ գաղափարը,
«անկարելիին զօրութեամբ:

«Անօգնւտ սակայն, կը տառապէի, ատիկա
«չէի ուզեր ինքզինքիս խոստովանիլ, սակայն կը
«տառապէի...

2.

«Այսպէս անցան երկրորդ և երրորդ տարի-
«ներն ալ՝ միայն թէ՛ իր բարութիւնը՝ կամայ ա-
«կամայ՝ վերջապէս մասամբ գտնէ, յայտնուող յար-
«գանքիս ու համարձակութեանս փոխարէն՝ թոյլ
«տուած էր ինծի հետզհետէ աւելի մօտենալու իրեն:

«Մանկապարտէզին մէջ փոքրիկ ծառայու-
«թեան մը համար — զոր օրինակ մանկապարտէզի
«պղտիկներուն խաղի համար ծառերէն ճիւղեր կամ
«տերեւներ փրցնելու — երբ դպրոցէն տղու մը պէտք
«ունենար, հարիւրին իննսուն զիս կը կանչէր: Ի՞նչ
«եռանդով կը վազէի, Աստուած իմ, և որչափ ջեր-
«մապէս կ'օրհնէի զինքը սրտիս խորէն:

«Ալ բնականաբար Անդղիերէն կրնայի խօ-
«սիլ, բայց չառ անգամ իր քիչ մը կնճռոտ մէկ
«խօսքը չհասկնալ կը ձեւացնէի, պարզապէս զին-
«քը հայերէն բացատրութիւն տալ ստիպելու և
«հայերէնը իր բերնին մէջ լսելու համար:

«Դիւրութեամբ չէր կրնար խօսիլ հայերէնը,
«բնականաբար, քանի որ կանոնաւոր դաս առնու-

«Լույլ չէր որ սորված էր, մտածելով, կենալով,
«չգիտցած ամէն մէկ բառին համար չորս հինգ
«գիտցած բառերով բացատրութիւններ շինելով կը
«խօսէր, բայց ճիշտ ասոր համար կ'ուզէի որ մա-
«հաւանդ հայերէն խօսէր. բան մը փնտռած ատեն
«մատը ճակտին կը տանէր ու թարթիչները կէս մը
«խփելով անրիժ հայուածքը կ'ուզէր խօսակցին
«վրայ: Եւ այն ատեն, հայուածքին վրաս ուղ-
«ղուիլը զգացած պահուս, տարօրինակ շքեղ բան
«մը կ'զգայի ինքզինքիս մէջ — բան մը որուն ինչ
«ըլլալը ես ալ չէի գիտեր, բայց երկնային լոյսէ մը
«ողողուած, վերացած ու երջանիկ կ'զգայի ինք-
«զինքս:

«Չորրորդ տարին, առաջին անգամ ըլլալով,
«իր սենեակը մտայ. ճոխ գրադարան մը ունէր,
«խմացած էի թէ բարձրագոյն կարգէն մի քանի ա-
«չակերտներու գրքեր փոխ կուտար կարդալու հա-
«մար: Օր մը, պատեհ առիթի մը հարցուցի որ ես
«ալ կրնայի՞ս տանալ արդեօք:

«—Ինչո՞ւ չէ, շատ սիրով, եկէք առէք, պա-
«տասխանեց:

«Հետեւեալ օրը, այդ առթիւ գացի սեն-
«եակը: Շատ դժուար է ըսել թէ ինչ խորունկ եր-
«կիւղածութեամբ ներս նետեցի ոտքս այդ դրան
«սեմէն: Իր սովորական սիրալիլ ժպիտով ընդու-
«նեց զիս:

«Երկու պատահանով — մին փողոցին և միւսը
«պարտէզին վրայ — քառակուսի ոչ շատ ընդարձակ
«սենեակ մըն էր, մանկապարտէզի դպրոցի կողմին
«անկիւնը: Շատ ճաշակաւոր կերպով կահաւորուած
«էր, արեւելեան ոճով, գորգերով զարդարուած

«ճոխ բազմոցներու քով, խտիրէ, սիրուն պարզ ա-
«մերիկեան աթոռներ ու թիկնաթոռներ, աղւոր
«աններդաշնակութիւն մը յօրինած էին հոն :

«Փոքրիկ առարկաներ, իր ընտանիքի ան-
«դամներուն, կամ ծանօթներուն լուսանկարները
«պատերուն վրայ, ասղին անդին սիրուն փոքրիկ
«étagèreներու վրայ շարուած, դրան քովը դրա-
«դարանը, պատուհանին առջեւ, երկայն թիկնա-
«թոռի մը քով իր աշխատութեան սեղանը և անոր
«քովն ալ ոտքով գեղեցիկ լամպա մը վրան գեղ-
«նօրակ լուսարգելով (abat-jour) :

«Նուրբ և կոկիկ ճաշակով շտկուած սենեակ
«մը վերջապէս, ամբողջութեամբ :

«Ննջասենեակը ձախ կողմէն անթափանց ա-
«պակիէ դուռով մը կը հաղորդակցէր ասոր հետ :

«Բարեւելէ յետոյ, առանց նստելու, ըսի թէ
«արձակուրդի առթիւ — Ծննդեան արձակուրդի մօ-
«տերն էր, — ժամանակ ունենալուս, իր թոյլատրու-
«թեան համեմատ զիրք մը առնելու եկած էի :

«— Ինչո՞ւ չէ, նստիր, ըսաւ, իր պաշտելի հա-
«յերէնովը :

«Նստեցայ : Խօսեցանք քիչ մը :

«Փափաք յայտնեց, առիթը ներկայացած ա-
«տեն, ինծի հետ հայերէն խօսելու, որովհետեւ
«չատ անգամ միայն պզտիկ աղաքներուն հետ խօ-
«սելուն — արդէն անոնց համար սորված էր — և իր-
«մէ լաւ գիտցողներու հետ չխօսելան, աւելի չէր
«կրնար սորվիլ :

«Դեռ ի՞նչ կ'ուզէի :

«Շատ ուրախ պիտի ըլլամ ձեզ օգտակար
«ըլլալով, ուղեցի ըսել, բայց բառերը չըթուէքիս

«վրայ մնային : Այնքան ուրախ պիտի ըլլայի որ
«տտիկա արտայայտելու համար «շատ» բառը ծի-
«ծաղելի կերպով պզտիկ գտայ ու աւելի խոշոր
«բառ մըն ալ գործածել թերեւս պատշաճութեան
«հակառակ ըլլալուն լռեցի :

«Տասը վայրկեան ետքը գիրք մը առած կը
«մեկնէի :

«Ալ այնուհետեւ , գէթ ամիսը մէյ մը , ան-
«պատճառ կ'երթայի գիրք փոխելու համար , առած
«գիրքս չէի կրնար ուրիշ գրքերու պէս ուշադրու-
«թեամբ կարդալ ծայրէ ի ծայր : Միասին կ'ընտրէ-
«ինք զանոնք : Կը բերէի սենեակս ու ամէն ան-
«գամ որ առիթ ունենայի ձեռքս առնելու կը թըղ-
«թատէի ծայրէ ի ծայր , նախադասութիւն մը առ-
«կէ , բառ մը անկէ , կէս էջ մը անդիէն կարդալով՝
«ամէն մէկ թղթատելու : Զանոնք թղթատելը
«երջանկութիւն մըն էր ինծի , ամէն մէկ էջին մէջ
«հետք մը կը փնտռէի իր նուրբ , թափանցիկ մատ-
«չներէն . կը խորհէի թէ ինքն ալ շօշափած է այդ
«էջերը , գիշերը թերեւս , այն վեհարանին մէջ ,
«ուրկէ երբէք ներս չսպրդեցաւ նայուածքս , իր
«կուսական անբիծ անկողնոյն վրայ , մոմի մը ա-
«ղօտ ու դողդոջ լոյսովը : Գիծեր չկային բնաւ իր
«գրքերուն մէջ , միայն՝ կը դիտէի որ ինքնաբերա-
«բար բացուող էջերը որոնք են , որովհետեւ բնա-
«կանաբար առնոնք աւելի շատ բաց մնացած , աւելի
«շատ կարդացուած կ'ըլլան . ահա՛ այդ էջերը կը
«կարդայի խորունկ ուշադրութեամբ , հաւատալով
«թէ իր նախընտրած մասերն են անոնք , զորս ես
«ալ միշտ , անխտիր կը հաւնէի : Այսպէս գիրքը օ-
«րերով թղթատելէ ետքը միայն , վերջի օրերը ,

«չվերադարձուցած, հասկանալով կը կարգայի ամ-
«բողջութիւնը, տարտամ գաղափար մը կազմելու
«համար գոնէ հատորին վրան — և ան ալ իր եր-
«բեմնի հարցումները անպատասխանի չձգելու մը-
«տածումով :

«Գրեթէ մասամբ բարեկամացած էինք ալ :
«Կրօնական խնդիրներու վրայ կը խօսէինք
«երբեմն :

«Ո՛հ, իր ըմբռնումները, Քրիստոսի վար-
«դապետութեանց նկատմամբ, ի՜նչ լայն, ի՜նչ վսեմ
«էին : Այնպիսի բարձրութենէ մը կ'արձակէր իր
«հայեացքները այդ մասին, որ եկեղեցիներու խըտ-
«բութիւնները չէին երեւոյր իր աչքին :

«Քանի զինքը ճանչնայի այնքան աւելի կը
«հիանայի իր վրայ, քանի իր անբիծ ու վսեմ հո-
«գիին խորը թափանցէի, այնքան կը զօրանար,
«կ'ամրապնդուէր այն անխղելի կասլը որ ալ իրեն
«կը կապէր զիս :

«Որչա՛փ ալ միամիտ Աստուծոյ իմ, որչափ
«ալ պարզ ու միամիտ :

«Օր մը, միասին դպրոցական փոքրիկ հան-
«դէսի մը յայտագիրը կը գրէինք Remington մե-
«քենայով :

«—Միտ իզատէլ, ըսի, ի՜նչ աղւոր բան է սա
«մեքենանիդ :

«—Indeed! (իբաւ), ըսաւ, աղւոր մեքենայ
«է, բայց իմս չէ', օ՛հ no dear, այս մեքենան առ
«հուազն քսան ու հինգ ոսկի կ'արժէ, և ես մեքե-
«նայի մը քսան ու հինգ ոսկի տալու չափ հարուստ
«չեմ եղած երբէք :

«Ես որ սկիզբէն ի վեր անկեղծութեան սի-

«բահարած եմ, որչափ աւելի կը սիրէի դինքը իր
«անկեղծութեանը համար :

«Խօսակցութեան մէջ — Անգղիերէն — dear !
«(սիրելիս) բառը կ'գործածէր երբեմն : Ատիկա լե-
«զուին սովորութիւնն է , բայց ես այնպէս չէի հա-
«ւատար՝ մասնաւորապէս ինծի ուղղուած կը խոր-
«հէի ես այդ բառը՝ այնպէս կ'ուզէի : Dear ! , որ-
«չափ անուշ կը հնչէր ականջիս : Քանի քանի ան-
«գամներ դիտմամբ այնպիսի դարձուած մը , այն-
«պիսի ձեւ մը կուտայի խօսակցութեան՝ որ ստիպ-
«ուի տալիկա գործածել : Հոգիս կը փայփայէր այդ
«բառը , մեղմիկ , անուշ փայփայանքով մը , հոգեւ-
«թով շեշտ մը կ'առնէր ան իր բերնին մէջ :

«Վերջին տարին . . .

Հոս խօսքը ընդհատեց Տիգրան :

Է.

Նուարդ գէպի անոր ծնեցաւ , երիտասար-
դին այտերը վարդագուռներ էին , այնքան կենդա-
նի գոյներով նկարագրած էր որ ինքն ալ յուզուած
էր : Նուարդ՝ աչքին առջեւը ունէր հիմա Միս Ի-
դապէլին պատկերը՝ Տիգրանին ելեւէջող ձայնին
խաղերով գծուած՝ և ինք ալ — Նուարդ — կը սի-
րէր զայն հիմա :

— Եթէ կը տիրեցնէ քեզ պատմութիւնդ մի-
շարունակեր , ըսաւ , քիչ յետոյ անոր կարմրած այ-
տերը շոյելով , քրոջական գորովալից հոգածու-
թեամբ մը , հակառակ մինչեւ վերջը մտիկ ընելու
ջերմ բաղձանքին :

— Ո՛հ քոյրս ոչ, պատասխանեց Տիգրան, այս յիշատակը կը յուզէ, բայց չի տխրեցներ, լուսնակին մեղմ շողերէն բիւր անգամ աւելի յուզող, ահուշ հմայք մը ունի անիկայ իր մէջ, մտիկ ըրէ և պիտի համոզուիս ըսածիս:

Եւ Տիգրան շարունակեց.

«Վերջին տարին անհամեմատ կերպով աւելի «բեզուն է անոր յիշատակներով՝ քան միւս չորսը: «Որովհետեւ, նախ բախտը ունեցայ իրեն հետ ար-
«ձակութիւնն պզտիկ ճամբորդութիւն մը ընելու և
««երկրորդ «Սինեը» (բարձրագոյն) կարգին մէջ ա-
««ուսուցիչութիւնը ունէի դպրոցական ժամերս մինչև
««աստիճան մը ըստ հաճոյս գործածելու և դպրո-
«ցական շատ մը օրէնքներէ ազատ մնալու:

«Ճամբորդութիւն ըսածս՝ պզտիկ գիւղա-
«գնացութիւն մըն էր, որ շարաթ մը տեսեց:

«Անգղեամերիկեան պզտիկ գաղութին ան-
««դամներուն ու անդամուհիներուն մեծագոյն մասը
«մասնակցեցան ատոր: Խմբովին, ձիերով ու կառ-
««քերով ճամբորդեցին, առտուն կանուխ բլրակնե-
«րու եզերքէն, թարմ կեանքոտ հմայքովը արշա-
««լոյսին: Յորեկուան տապին ատեն լիւան մը կողը,
««շուքին մէջ գետնին վրայ տարածուեցանք մեղ-
«մօրէն: Իրիկունները հանգարտ վերջալոյսներու վը-
«րայ դմայեցանք դաշտին մէջ՝ ուր անրիժ կոյսի
«մը հոգեւթարքին պէս, մեղմիկ կը մարին արեւին
«հոսկ ճաճանչները:

«Ի՞նչ երջանիկ ժամեր անցուցի: Քանի քա-
«նի անգամներ, քով քովի ոտքով բլուր մը մա-
«գըլցած ատեննիս, ճերմակ նուրբ պուզին տա-
««կէն փափուկ լանջքին ելեւէջը դիտեցի պատկա-
«ռոտ ակնածանքով:

«Շատ անգամ չքեղ տեսարանի մը առջեւ
«իր հայրենիքին այն ինչ տեղը, իր հոնտեղի սիրե-
«լիները կը յիշէր: Իրենց երկրին բարքերուն վրայ
«խօսած ատեն՝ չմոռնալով սակայն առաւելութիւն-
«ներուն հետ անոր յոռեմասնութիւններն ալ թուե-
«լու:

«Այնքան քիչ տեւեց այս ճամբորդութիւնը
«— չարաթ մը ընդամէնը — որ դեռ վայելելս ըմ-
«բռնել չկրցած սահեցաւ գնաց երազի մը պէս —
«աղւոր անուշ երազի մը պէս՝ որմէ տարտամ գիւ-
«ծեր միայն մնացած կ'ըլլայ արթնցած ատենդ:

Ը.

«Ինչպէս ըսի, վերջին տարին, դպրոցին մէջ
«վայելած ազատութիւնս քիչ մը աւելի ստուարաւ
«ցնելու նպաստեց մեր տեսակցութիւնները:

«Յետոյ պարտէզի այն մասը՝ ուր կը նայէր
«իր սենեակին պատուհաններէն մին՝ հիմա ազա-
«տօրէն կրնայի մտնել ամեն ատեն:

«Գիշերները, շատ անգամ, ժամերով կ'եր-
«թայի առանձին դիտելու այն լոյսի մեղմ ցոլա-
«ցումը՝ որ իր պատուհանին վարագոյրին հիւսկէն-
«ներէն դուրս կը թափանցէր: Մաքուր երազներ
«կը հիւսէի հոն մտքիս մէջ:

«Օր մը խօսակցութեան ատեն, ինչպէս՝ չեմ
«գիտեր պանդխտութեան վրայ խօսեցանք:

«— Այրող բան է Տիգրան, ըսաւ, ընտանիքի՞ն
«կարօտը, ինծի որ դոնէ երկու տարին մէջ մը ծը-
«նողքս կը տեսնեմ՝ երբ այնքան դժուար կուգայ
«ընտանիքէս հեռու ըլլալ, հապա քեզի համար որ

«Տինգ տարի է շարունակ չես տեսած սիրելիներիդ ,
«Բայց բարեբախտաբար այլ ասիկա վերջինն է :
«Վերջինը : Սարսուռացի :

«Ուրիշ օր մը , երբ դարձեալ խօսքը այս
«Ջնիւթին վրայ էր դարձած և համակերպող ձայն-
«նով մը ծնողքը կարօտցած ըլլալը կը յայտնէր ինծի :

«—Բայց շատ առանձնացած կ'ապրիք , օրիորդ-
«ըսի , թերեւս ասիկա այլ աւելի կը շեշտէ ձեր կա-
«րօտը :

«Եւ իրաւ , ընտանեկուրկ վարուժանի մը
«սէս մինակ կ'ապրէր այդ հրեշտակը : Իր միակ
«զբօսանքը մանկապարտէզի պղտիկներն էին : Միշտ
«անոնցմով կ'զրօղէր : Որքան կը սիրէր զանոնք :
«Միշտ կը դիտէի այն գոհունակութեան անմեղ ու
«խորունկ ժպտը՝ զոր իր ներկայութեանը կը ցո-
«լացնէ այդ բոլոր սիրուն պղտիկ դէմքերուն վը-
«րայ : Ամէնէն չարաձճի , ամէնէն անառակներն ան-
«գամ հլու ու հանդարտ էին իր ներկայութեանը ,
«և ասիկա ո'չ թէ վախնալնուն համար — որովհե-
«տեւ երբէք վախ չէր ազդեր իր հրեշտակի ժրպ-
«տուն դէմքը — այլ որովհետեւ կամայ ակամայ ի-
«րենց մէջ պատկառանք ու յարգանք կ'զգային
«հանդէպ անոր , կը հմայուէին , կը սիրէին զայն :

«Ես որ կեանքիս մէջ , ու է առթիւ , չեմ
«ունեցած տղայութեան տարիքիս վերադառնալու
«բաղձանք , հիմա ի՜նչ սրտագին տենջանք մը ու-
«նէի այն պղտիկներէն մէկուն տեղ ըլլալու , այդ
«նուրբ , փափուկ ու թափանցիկ ձեռքին գգուան-
«քը , շոյանքը վայելելու համար :

«Իր սրբանուէր կեանքին միակ նպատակը
«անոնք էին , տղա՛քը , անոնց զարգացումը , թարմ

«Տողիններուն կաղմութիւնը, կրթութիւնը, այդ ան-
«քի՞ծ սրտերուն իրենց մաքրութեանը մէջ պահ-
«պանութիւնը: Վսեմ նպատակ, որուն բովանդակ գի-
«տակցութիւնը ունէր:

«Զինքը տեսնել ու չյարգել անկարելի է:

«Բոլոր դպրոցին մէջ չեմ տեսած տղայ մը
«որ յարգանքով չվերարերուէր իր անունին հան-
«դէպ, որ ակնածոտ սէր մը չզգար իրեն համար:
«Բայց, կը խորհէի ինքնիրենս, սրբապղծութիւն էր
«ենթադրել թէ այդ ամէնուն մէջ գտնուէր մէկը
«որ կարենար ինծի չափ սիրել զայն, կամ նոյն իսկ
«զինքը բոլոր ճանցողները, հաւաքաբար, կարե-
«նային ինծի չափ սիրել ու յարգել զանի:

«Արդէն սէր մը չէր զգացածս, ո՛հ, սէրէն
«ալ աւելի բարձր բան մը, պաշտում մը, զոր ար-
«տայայտելու համար կը սիրեմք շատ պզտիկ կը
«գտնէի ինքզինքիս անգամ ըսելու:

«Պաշտում մը, բան մը որ կ'զգացուի բայց
«չարտայայտուիր:

«Երջանկութեան միակ երազս, իր ներկա-
«յութիւնը վայելել, երբեմն զինքը տեսնել, հե-
«ռուէն յարգել ու պաշտել էր: Ահա այդչափ:

Թ.

«Տարին քանի մը անգամ, ամբողջ դպրոցը,
«կամ մասնակի կերպով այս ինչ այն ինչ կարգերը
«գաշտային պտոյաներ կը կաղմակերպէինք ամբողջ
«օրուան համար, ճաշերնիս ալ հետ տանելով. picnic
«կ'ըսէինք ասոնց:

«Օր մը, երկու բարձրագոյն կարգերը միայն

«բաւական հեռու տեղ մը ձիերով բիֆֆիք ընել ու
«բոշեցինք : Որոշուած օրէն երկու օր առաջ ես ան-
«հանգստացայ և հետեւաբար չկրցայ ընկերանալ
«գացողներուն : Ատիկա սոսկալի կերպով յուսա-
«խաբ ըրաւ զիս , որովհետեւ գիտէի թէ Միս Ի-
«գապէլ ալ ներկայ պիտի ըլլար . ես անձամբ հը-
«րաւիրած էի զինքը , երկու օր առաջ մասնախում-
«բին կողմէ : Անիծեալ անհանգստութիւն :

«Մինչեւ կէս օր պտտեցայ սենեակիս մէջ ,
«վերջապէս համբերութիւնս հատաւ , զգացի թէ
«մինչեւ իրիկուն անհամբերութիւնը պիտի սպառէ
«զիս . անկարելի եղաւ զիմադրել :

«Զի մը բերել տուի ու մեկնեցայ , առանց
«կարեւորութիւն տալու կողերու և ստամոքսի բա-
«ւական սաստիկ ցաւի մը :

«Ժամ մը ետքը , արիւն քրտինք , ձիէն վար
«կ'իջնէի որոշուած տեղը բոլոր ընկերներուս ուրա-
«խութեան արտայայտութիւններուն մէջտեղ :

« — Որչափ ուրախ եմ ձեզ հոս տեսնելուս , ը-
«սաւ , իր յաւիտենական ժպիտովը երբ ձեռքը սեղ-
«մեցի , ըսել է աղէկ ես , ուրախ եմ , ճամբան բա-
«ցակայութեանդ պատճառաւ իմացայ անհանգստու-
«թիւնդ և շատ ցաւ զգացեր էի : Բոլոր աղաքն
«ալ կ'ըսէին թէ առանց քեզի պակաս մը պիտի ըլ-
«լար — և իրաւունք ունէին բնականաբար :

«Յետոյ տեսուչը քովս եկաւ :

« — Լաւագոյն էր որ չգայիր , ըսաւ , բայց քա-
«նի որ եկեր ես զգուշացիր՝ չմսիս , մանաւանդ
«չյոգնիս :

«Տղաքները ձիարչաւներ և ուրիշ տեսակ տե-
«սակ խաղեր կազմակերպեցին , ցից զառիվերի մը՝

«մինչեւ դադար զայն մագլցիլ : Միս իզապէլ՝
«արդէն քնքուշ ու փափկակազմ, այդ տեսակ բա-
«նէրու չէր կրնար մասնակցիլ բնականաբար : Ես
«ալ անհանգիստ ըլլալուս իր քովը մնացի մինչեւ
«վերջը, սիրուն պղտիկ առուակի մը քով որ ծառե-
«լուն մէջէն կը բխէր և ուր ճաշած էին :

«Տկար, քնքուշ, հիւանդ ըլլալուն համար
«ալ աւելի կը սիրէի զինքը, — չքնաղ շուշանի մը
«պէս զոր ամենափոքր հովէ մը պէտք է պահպա-
«նել որպէս զի չթումի . ինչ երջանկութիւն միշտ
«քովը ըլլալ, զմայլելու, պաշտելու ու պաշտպա-
«նելու համար զինքը :

«Երեկոյն, վերադարձին, տղաքները սկսան
«խենդ խենդ վազցնել ձիերնին : Բայց ես՝ ես որ
«ամէնէն յանդուգնը ու ամէնէն անդուստն էի այդ
«մասին՝ իր քովէն կը քալէի կամայ ակամայ, եր-
«ջանկութեանս, պաշտումիս մէջ ամէն բան մոռ-
«ցած : Քաղաքին մօտ, տղաքը խմբուեցան և տե-
«սուչին հետ սկսուած խօսակցութիւն մը ստիպեց
«զիս որ քիչ մը հեռանամ քովէն . ճիշտ այն պա-
«հուն, չեմ գիտեր ինչպէս եղաւ, տեսայ որ ձիէն
«վար իյնալու վրայ էր, էն առաջ քովը սուրալով
«զինքն իյնալէ արգիլողը ես եղայ :

«—Ո՛հ, չնորհակալ եմ, որքան բարի, նոյնքան
«ալ քաջ ես Տիգրան, ըսաւ :

«Եւ խօսած ատենը վրաս ուղղուիլը զգացի
«իր այն աննման ժպտող նայուածքներէն մէկուն,
«որոնց մէջ մեղանուշ ու վճիտ «անցնելու մօտ»ի
«հմայք մը կը փայլէր : Բարութեան ու մաքրու-
«թեան հոգեթով արտայայտութիւն մը, զոր ան-
«կարելի է նկարագրել : Գերմարդկային բան մը

«կար հոն, այդ աչքերուն մէջ, սիրելի քո՛յրս, և
«այդպէս ըլլալուն համոզուելու համար պէտք է
«տեսած ըլլալ զայն, որովհետեւ մարդկային բա-
«ցատրութեան միջոցները գերմարդկային ճաճանչ
«մը չեն կրնար նկարագրել անշուշտ :

«Եւ այդ ճաճանչին մէջ կ'արտայտար ահա՛
«իր կուսական վեհ ու նուրբ հոգին, զոր պաշտե-
«ցի և պիտի պաշտեմ միշտ :

«Կեանքիս մէջ ու է ծառայութեան մը հա-
«մար, այնքան լաւ կերպով, այնքան առատօրէն
«վարձատրուած ըլլալս չեմ յիշեր :

Ժ.

«Մէկ անգամ մը միայն ճաշած եմ իր սեն-
«եակին մէջ, թէև շատ անգամներ թէյի հրաւիր-
«ուած ենք հոն ընկերներով :

«Արձակուրդի օր մըն էր, բարեկամի մը հետ
«գացեր էինք իրեն այցելելու :

«—Կը հաճի՞ք իմ փոքրիկ սեղանիս վրայ ին-
«ծի սեղանակից ըլլալ այսօր, ըսաւ :

«Բարեկամս կը վարանէր պատասխանելու :
«Բայց Աստուած իմ, կարելի՞ բան է այդքան ազ-
«նիւ ու այդքան անկեղծ հրաւէր մը մերժել : Եր-
«կուքնուս կողմանէ ալ հաւանութիւն յայտնեցի ես :

«—Միշտ մի՛նակ կը ճաշեմ, ըսաւ, երբ սեղան
«նստանք, և կրնաք երեւակայել թէ այս բացա-
«ռութիւնը որչափ հաճելի է միշտ մի՛նակ եղողի մը
«համար :

«Երկու անգամ արտասանուած այդ «մի՛նակ»
«բառը երկու հատ սուր սլաքներ միսեց սրտիս խո-

«բը, կարծես մասնաւորաբար կը չեշտէր ասիկա,
«առանց զգալու, իր կեանքին տխուր կողմը խը-
«տացնելով հոն :

«Մինակ : Մինակ ըլլար իրեն պէս մէկը,
«սիրող մը, ընկեր մը, բարեկամ մը չունենա՞ր :
«Ո՛հ, այդ գաղափարը պատառ պատառ բրաւ սիր-
«առն : Ի՜նչ ընել : Ըսել իրեն թէ ես պատրաստ էի
«իր անդաման բարեկամը ըլլալու — պաշտողը ըլ-
«լալու, ամեն ատեն քովը ըլլալու, խնամելու,
«զինքը սիրելու, օրհնելու, պաշտելու, այդ ամէ-
«նուն փոխարէն ոչինչ խնդրելով իրմէ, բաց ի իր
«երկնային աչքերուն բարի նայուածքէն . . . Ըսել
«այս ամէնքը : Երբէ՛ք, ո՛հ, երբէք պիտի չհամար-
«ձակէի : Սէբը, պաշտումի վսեմութեան հասնող
«սէբը լուռ է, որովհետեւ կը վախնայ թէ բառերը
«պիտի սղծեն զինքը — տկար, պիղծ բառերը, որք
«երբէք չեն կրնար իր բարձրութիւնը արտայայտել :

«Շատ զուարթ էր, ճաշին ամբողջ տեւո-
«ղութեանը միջոցին խօսեցաւ, շարունակ խօսե-
«ցաւ իր մեկանուշ ու թրթռուն ձայնովը :

«Միջոց մը, չեմ գիտեր ինչ բերելու համար
«ստիպուեցաւ ննջասննեակը երթալ : Առաջին ան-
«գամ էր որ այդ տաճարին մուտքին բացուիլը կը
«տեսնէի, սիրաս սկսաւ բարախել՝ դրան ճիշտ դի-
«մացը նստեր էի, երկիւղած պատկառանքով մը
«աչքերս վար առի ու բնաւ չի կրցայ նայուածքս
«այն կողմը ուղղել մինչեւ որ վերադարձաւ դուռը
«փակեց և նստեցաւ դիմացս : Ինծի այնպէս թուե-
«ցաւ թէ իմ նայուածքիս ներս թափանցելովը պիտի
«սղծուէր այդ վեհարանը : Ճաշէն յետոյ բաւական
«ատեն խօսեցանք զանազան նիւթերու վրայ :

ԺԱ.

«Վերջին տարին քանի մը անգամ հիւան-
«դայայ :

«Օր մը , անկողնէն նոր ելած , արեւին , պար-
«տէզը պտտած ատենս պատահեցանք իրարու :

«— Տիգրան , ըսաւ , կ'երեւի թէ չափազանց
«կ'աշխատիս , ինքզինքդ չես նայիր աղէկ , քոյրիկդ
«եթէ իմանայ պիտի սրգոյի քեզի :

«Քու վրադ խօսած էինք երբեմն , գիտէր
«թէ շատ կը սիրէի դքեղ :

«Ինքն ալ , արդէն — ինչպէս ըսի — տկար
«ու փափուկ , շատ անգամ անհանգիստ կ'ըլլար :
«Սիրտս որքան կը հատնէր :

«— Ինչո՞ւ , կ'ըսէի ինքնիրենս , ինչո՞ւ քովը
«չկարենամ ըլլալ , հիւանդապահներուն էն հոգա-
«ծուն , բարեկամներուն էն անկեղծը , ծառաներուն
«էն յարգալիցը չկարենայի ըլլալ իրեն :

«Իրիկուան , պարտէզը սիրտս զողով լեցուն
«իր սպասուհին կը փնտռէի , հարցնելու համար թէ
«ի՞նչպէս էր :

«Յետոյ՝ տնեակս կ'երթայի ու կ'ազօթէի
«իրեն համար , հոգիիս ամէնէն ուժգին թափովը :

«Գիտես թէ որքան կը սիրեմ նուագը : Դըպ-
«քոցին մեծ երգեհոնը սակայն , բնականաբար՝ չէր
«կրնար իմ տրամադրութեանս տակ ըլլալ միշտ ,
«մանկապարտէզը սղախիկ երգեհոն մը ունէին , ա-
«նոր վրայ նուագելու կ'երթայի երբեմն իրիկուան
«դէմ , դասերուս աւարտումէն ետքը :

«Ամէն երթալուս նախ ուղղակի վեր կ'եւ-

«Լէի Միս Իզապէլէն արտօնութիւն ուղեկու — թէեւ
«այդ արտօնութիւնը միանգամ ընդ միշտ արուած
«ըլլար արդէն :

«Դողացող մատներով սննեակին դուռը կը
«զարնէի ու շունչս բռնած , բոլոր ուշադրութեամբ
«կ'սպասէի իր սիրուն երկար «come! »ին (մտէ՛ք) :

«—Ի՞նչպէս էք Տիգրան , հանգիստ էք :

«—Շնորհակալ եմ :

«—Ձե՛ք նստիր վայրկեան մը :

«—Ոչ , Օրիորդ , շնորհակալ եմ , եթէ արտօ-
«նէք քիչ մը երգեհոն պիտի զարնեմ վարը :

«—O yes! Dear! կրնաք զարնել , ինչու չէ՛ :

«Միշտ արտօնութիւն առնելու գայած ատե-
«նըս , կը դողայի որ միանգամ ընդ միշտ զար-
«նելու՝ որոշ հրաման չտայ , և այդպէսով երբեմն
«զինքը տեսնելու պզտիկ առիթէ մը չզրկէ զիս :

«Վախս չիրագործուեցաւ սակայն , անշուշտ
«բոլորովին չէր կրնար անտեսել զինքը տեսնելու
«բաղձանքս ու ատով զգացած գոհունակութիւնս ,
«և իրեն անսահման բարութիւնը սլառճառ մը չէր
«գանձեր այն գոհունակութիւնը ինձ զլանալու :

ԺԲ.

«Կիրակի օրերը , ժամ մը , կրօնական դասեր
«կուտար , բարձրագոյն կարգէ , փափագող աշու-
«կերաներուն : Ես որ առաջ կատարելապէս անտար-
«բեր էի այդ տեսակ բաներուն , այն տարին սկսայ
«ուշի ուշով հետեւիլ իր տուած դասերուն , ու լա-
«ւագոյն սորվողներէն մին ըլլալ ամէն ատեն : Ըն-
«կերներս բողոքականութեան նորարոյս ձգտումի մը
«վերագրեցին այս ընթացքս :

«Ինձի ի՞նչ փոյթ սակայն , վրանին կը խըն-
«դայի : Իրենին պէս բերանէ մը աւելի յաջող , ա-
«ւելի յստակ կերպով ո՞վ կարող էր Ս . Գիրքը բա-
«ցատրել մեզի , այդ վսեմ բարբառին դադանիք-
«ներուն թափանցել տալ զմեզ :

«Քսանի չափ տղաքներ , դպրոցէն մէյ մէկ
«աթոռ առած , իր սենեակը կ'երթայինք , էն շնոր-
«հալի ու էն քաղաքավար ընդունելութիւնը կ'ընէր
«մեզի : Իր երկայն թիկնաթոռին վրայ կը նստէր
«ինք , շուրջը կը բոլորուէինք ու կ'սկսէր խօսիլ .
«ամէն մէկուն բան մը կը հարցնէր միշտ ժպտուն
«և երբ հարցումին պատասխանը ուշանար ազնիւ
«փափկանկատութեամբ մը անմիջապէս կը պարզէր
«պէտք եղած կէտերը , երբէք «չգիտցայ»ի ստոր-
«նութիւնը չձգելով որ տղայ մը կրէ հոն իր ընկեր-
«ներուն առջեւ :

«Աղւոր զուարթ causerieներ էին այդ դա-
«սերը . ինք սիրուն պզտիկ ձառեր կը խօսէր եր-
«բեմն՝ յանկարծ Ս . Գրքէն հատուածէ մը ներշնչ-
«չուելով . բերանաբաց մտիկ կ'ընէինք ամէնքս ալ ,
«կենդանի օրինակներով կը խօսէր , իր նուրբ ձայ-
«նովը , — Is it not, boys? (անանկ չէ՞ , տղաք)
«հարցնելու համար :

«Եւ ամէն մէկերնիս կը մեկնէինք այդ կի-
«րակնօրեայ դասերէն , բան մը տանելով մեր հոգ-
«ւոյն մէջ իր հեղութենէն , փափկութենէն ու բա-
«րութենէն , շատերը առանց զգալու , անգիտակ-
«ցաբար , առաւել կամ'նուազ , բայց վերջապէս առ-
«տիճան մը աւելի դէպ ի ազնիւր բարձրացած ան-
«պատճառ :

«Ինձի համար որքան հեշտին էր այդ բարձ-

«բացումը իր միջոցաւ : Ո՛հ , բոլոր կեանքս վերելք
«մը ըլլար դէպ ի իտէալը , դէպ ի իր բարձրութիւն
«նը , ուր առնէր տանէր զիս քայլ առ քայլ ձեռ-
«քէս բռնած , մանկապարտէզի պզտիկ աղու մը
«պէս՝ որուն ձեռքէն բռնած սանդուղներէն վեր կը
«հանէր շատ անգամ :

ԺԳ.

«Տարին կը լրանար սակայն — վերջինը :

«Իրմէ բաժնուելու — թերեւս առ յաւէտ —
«գաղափարը՝ որուն վրայ կամայ ակամայ ստիպուած
«էի երբեմն անդրադառնալ՝ սարսուռ կ'ազդէր հո-
«գիւս : Իր տեսքը , իր ժպիտը , իր խօսքերը կեան-
«քիս մէկ տարրական պէտքը եղեր էին ալ , ինչ-
«պէ՞ս բաժնուիլ անկէ :

«Արձակուրդին մօտ , տխուր էի , ամէն մարդ
«քիչ մը նշմարեց ատիկա , ամէնքն ալ պատճառը
«կը հարցնէին :

«Ինքն ալ :

«—Որովհետեւ պիտի մեկնիմ դպրոցէն , բնա-
«կան չէ՞ , հինգ տարին կեանք մըն է , պատաս-
«խանեցի :

«—Անշուշտ , ըսաւ , երբ մանաւանդ քեզ պէս
«մարդ այսքան սիրուած ըլլայ դպրոցին մէջ :

«Եւ ատոր պատճառը այն է որ դուն դըպ-
«րոց , ընկերներ , բարեկամներ շատ կը սիրես , այն-
«քան շատ որ ընտանիքիդ քով վերադառնալու
«ուրախութեան հետ կը մրցի անոնցմէ բաժնուելու
«վիշտը :

«Աստուած իմ, եթէ գիտնա՛ր, եթէ գիտ-
«նա՛ր թէ այո՛ կը սիրէի դպրոցը, ընկերներս, բա-
«րեկամներս, բայց մէկը կար՝ որուն սիրոյն քով
«առ ոչինչ կրնայի գրել այդ ամէնքը, բոլոր աշ-
«խարհը, հոգիիս խորը թողուած սէր մը՝ պաշ-
«տում մը կար՝ որուն ջերմութեան մէջ ամբողջ աշ-
«խարհը կրնայի հալեցնել... Եթէ գիտնա՛ր թէ ա-
«տիկա, այդ «մէկը», ինքն էր, ինքը... բայց ո՛չ,
«երբէք պիտի չգիտնար, երբէք:

«Եւ չգիտցաւ:

«Ինքը այնպիսի էակ մըն է՝ որուն մարդ
«հեռուէն կրնայ հիանալ զմայլիլ, էակ մը զոր մարդ
«կրնայ հեռուէն սիրել՝ պաշտել՝ բայց մօտենալ,
«հալիլ, երբէք ո՛չ երբէք:

«Սուրբ լեռան մը վրայ կանգնած հրեշտակ
«մըն էր՝ որուն մահկանացուները չեն կրնար մօտե-
«նալ, լեռան ստորոտը գծուած սահմանէն անդին
«չեն կրնար անցնիլ երբէք:

«Սէր չէր զգացածս, այն սէրերէն չէր որոնց
«ունենալու. վայելելու սպառիչ, կիզիչ տենչանք
«մը, անյագ փափաք մը կ'ընկերանայ: Ես երբէք
«բան մը չէի ուզեր իրմէ, բացի զինքը հեռուէն
«կարենալ տեսնելու, կարենալ պաշտելու արտօ-
«նութենէն, բացի անկէ զոր վայելած էի մինչեւ
«հիմա, և զոր ձեռքէս խլել կ'սպառնային:

«Սիրելի քոյրս, միշտ այդ խռատ բարձրու-
«թեան վրայ մնացած է սէրս, երբէք բիծ մը չա-
«րատաւորեց այդ պաշտումիս անբծութիւնը:

«Միշտ իր անհասանելի բարձրութեան մէջ
«դիտեցի զինքը. բարձրութիւն մը ուրկէ ան մըտ-
«քիս մէջ, երկվայրկեան մը խոկ վար չիջաւ երբէք:

ԺԴ.

«Քննութիւններս յաջող կ'երթային — երանի
«թէ այդպէս չըլլար, — ու լմննալու վրայ էին ալ,
«քանի մը օրէն պիտի մեկնէի: Ի՞նչ յուզում, այդ
«օրերը, առտուընէ մինչեւ իրիկուն, ցերեկները,
«սենեակս քաշուած, ժամացոյցիս սլաքը կը դիտէի,
«որ կը վազէր, կը փախէր, — ա՛խ անպիտանը —
«դիտմամբ աւելի խոյս կուտար կարծես, վայր-
«կեաններուն մէկէն միւսին սահած ատեն, «ես կը
«դառնամ կոր» պոռալով երեսիս:

«Գիշերները, պարտէզ կ'իջնայի, իր պա-
«տուհանին լոյսը դիտելու, երբեմն նուրբ, ճկուն
«ստուեր մը կ'անցնէր լոյսին առջեւէն, լուսնին
«առջեւէն անցնող քնքուշ ամպի մը նման: Պար-
«տէզին մթութիւնը մ'այն այս պատուհանէն կը
«լուսաւորուէր ինծի համար, և երբ ան մարէր ալ
«միւս պատուհաններուն լոյսերը չկային, և ոչ ալ
«երկնից լուսաւորները ազդեցութիւն մը ունէին
«տիրող ազջամուղջին վրայ. այն պատուհանը ա-
«րեւն էր՝ ուրկէ ասոնք ամէնքը իրենց լոյսը կ'առ-
«նէին: Եւ արեւը մարը մոնելուն պէս սենեակս կը
«քաշուէի ես ալ, պառկելու համար:

«—Վաղն ալ պիտի տեսնեմ զինքը, միւս օրն
«ալ, հետեւեալ օրն ա՛լ... Խոքը... հեռուն պի-
«տի ըլլամ, հետզհետէ պիտի հեռանա՛մ իրմէ ա-
«մէն վայրկեան այդ հեռացումի ծանրութիւնը ու-
«նենալով սրտիս վրայ — ծանրութիւն մը որ հե-
«տըզհետէ պիտի աւելնայ:

«Այն վերջին օրերուն մէջ, հակառակ հո-

«գիւիս ցնցող բաղձանքին, շատ քիչ տեսայ զին-
«քը, խոյս տուի իրմէ. սիրտս կը դողար քովը գա-
«ցած ատենս, կը վախնայի որ պիտի իյնամ հոն իր
«ոտքերուն առջեւ լալու, տղու մը պէս լալու և
«ամէն բան խոստովանելու համար: Եւ ատիկայ
«սրբապղծութեան մը պէս կը խորհեցնէր զիս:

«Մտադրեցի որ մը մեկնելէս ետքը իրեն գը-
«րելու արտօնութիւնը խնդրել, բայց չհամարձա-
«կեցայ, ոչ թէ մերժուելու երկիւղով, որովհետեւ
«այդպիսի բան մը պիտի չմերժէր անշուշտ ինքն
«որ այնքան բարի էր, այլ պարզապէս չկրցայ: Խօ-
«սելու որոշումը տուի ինքիւրենս քանի մը անգամ,
«բայց վերջին վայրկեանին ոյժս պակսեցաւ:

«—Ի՞նչ պիտի կրնամ գրել, պատճառաբանեցի
«ինքնիրենս, բառ պիտի չգտնեմ իրեն բան մը ը-
«սելու. բոլոր բառերն ալ պզտիկ պիտի գան, ա-
«տոնց և ոչ մէկուն մէջ պիտի սղմի ըսելիքս, ա-
«տոնց և ոչ մէկը պիտի կրնայ զիս արտայայտել,
«հետեւաբար անօգուտ պիտի ըլլայ:

ԺԵ.

«Վերջապէս վկայականս տուին, ինքն ալ
«հոն էր, ամէնուն հետ զիս ալ չհորհաւորեց ու
«ողջերթ մաղթեց ըստ սովորութեան: Եթէ ինք
«չըլլար անշուշտ ցաւ պիտի դգայի դպրոցէն բաժ-
«նուելուս, ընկերներէս, բարեկամներէս բաժնուե-
«լուս: Բոլոր տղաքներն ալ տխուր բան մը կ'ու-
«նենան այն օրը, թէ և իրենք ալ չեն հաւատար շատ
«անգամ թէ ուրախ չըլլան արձակուրդին սկսած

«օրը : Բայց կրնայի՞ր ես միթէ դպրոցին վրայ խոր-
«հիլ , իրմէ դատ ուրիշ ու է մէկ բանի վրայ խոր-
«հիլ այն օր :

«Քովս գիրք մը ունէր , իրիկուան դէմ ա-
«տիկա առի տարի :

«Քիչ մը յուզուած շեշտերով ըսի թէ բա-
«ւական դժուար խնդիր մըն էր այնքան սիրուած
«կեանք մը ձգել , բոլորովին նոր ասպարէզի մը
«մէջ — որուն ինչ ըլլալն ալ չէի գիտեր դեռ —
«ասպրեկու համար :

«—Իրաւունք ունիք , պատասխանեց , բայց ա-
«տիկա անխուսափելին է . նոյն իսկ ատոր համար
«էր որ պատրաստուեցանք , այսքան աշխատելով :
«Բայց ապահով եմ թէ , եթէ ոչ հեշտին , գէթ յա-
«ջողութիւններով լեցուն պիտի ըլլայ ճամբան հոն՝
«նոր կեանքին մէջ ալ , ձեզ պէս ազնիւ ու բարի
«եւրոպացիք մը համար :

«—Միս Իգապէլ , ըսի , միշտ չափազանց լա-
«ւատես եղած էք ինձ նկատմամբ :

«—Ո՛հ ոչ , բողոքեց , ընդհակառակը դուք յո-
«ռետես կ'ուզէք ըլլալ հիմա : Շատ դիւրին է ըսա-
«ծիս ապացոյցը տալ ձեզի , ըսէք ինչո՞ւ բոլոր դըպ-
«րոցը — աշակերտ թէ դասատու և բոլոր ձեզ ճանչ-
«ցողները , գրեթէ առանց բացառութեան , համակ-
«րանք կ'ըզան ձեզի համար , կը սիրեն ձեզ :

«Պատասխան չտուի : Գիտէի թէ բաւական
«համակրանքներ ունեցեր էի , բայց բոլոր զիս ճանչ-
«ցողները , գրեթէ առանց բացառութեան , հա-
«մակրէին ու սիրէին զիս . . . Ատիկա մտքէս չէի
«անցուցած , եթէ ուրիշ մէկը ըսէր շողոքորթութիւն
«պիտի համարէի , բայց իրա՛ւ էր , անշուշտ իրաւ

«էր. ամէնքը կը սիրէին զիս, ինչո՞ւ — ատիկա չէի
«գիտեր և ի՞նչ պէտք ունէի գիտնալու :

«Մտքիս մէջէն կը յեղյեղէի «Գրեթէ առանց
«Բացառութեան»ը. ուրե՞մն, այդ «ամէնքը» զինքն
«ալ կը պարունակէր, ուրեմն ինքն ալ կը սիրէր
«զիս, քիչ մը գոնէ — անտարակոյս : Քանի որ այդ-
«քան տղաքներ այդքան մարդիկ — որոնց մէջ տե-
«սակներու այլազանութիւնը չէր որ կը պակսէր ան-
«շուշտ — կը սիրէին, ինչպէ՞ս հաւատալ որ ինք, այդ
«հրեշտակի նման բարի, հրեշտակէ մը աւելի բարի
«էակը չսիրէր զիս :

«Ի՞նչ ուրախութիւն Աստուած իմ, սիրուիլ
«անկէ, անկէ, քիչ մը գոնէ, ամէնուն չափ գոնէ :
«Ի՞նչ երջանկութիւն :

«Ահաւասիկ միակ սիրոյ խոստովանութիւնը
«զոր լսեցի իրմէ — կամ ուզեցի որ լսած ըլլամ.
«Ինչո՞ւ ուրիշ տեսակ տրամաբանութեամբ մը զըր-
«կէի ինքզինքս այդ երջանկութենէն :

«Մեկնելու համար ոտքի ելած ատենս ծուն-
«կերս սկսան դողալ :

«— Դեռ վաղն ալ պիտի տեսնեմ, րսի ինք-
«նիրենս, և ատիկա ոյժ տուաւ ինծի, իրմէ սիր-
«ուած ըլլալու գաղտնիքին հետ :

ԺԶ.

«Յաջորդ օրը ամէնէն հրաժեշտ առի, հե-
«տեւեալ առտուն կանուխ պիտի մեկնէինք : Որո-
«շեցի էն ետքը իրմէ երթալ հրաժեշտ առնել, բայց
«ինչպէ՞ս, պիտի կրնայի :

«Երիկունս դէմ սրտատրտի վեր ելայ ման-

«Կապարտէզին սանդուղներէն , առանց մէկու մը
«պատահելու ու դացի ուղղակի իր դուռը զարնե-
«լու , հոն կեցայ՝ բաւական ատեն , վարանոտ , հե-
«ւալով :

«Յետոյ կամացուկ մը դուռը զարկի ու սպա-
«սեցի come! ին : Ոչինչ սակայն : Կրկին զարկի դու-
«ռը , այս անգամ բաւական ուժով , դարձեալ ո-
«չինչ : Այն ատեն դիտեցի որ սենեակին փեղկերը
«գոցուած էին , սիրտս տակն ու վրայ եղաւ , ին-
«չո՞ւ արդեօք անբնակի երեւոյթ մը ունէր հիմա
«այդ բոյնը : Քիչ մը ատեն անշարժ կենալէ ետքը
«կամաց կամաց վար իջայ , տրտում տխուր : Սպա-
«սուհին պատահեցաւ :

«—Ուր է Միս Իզապէլ , ըսի աշխուժիւ :

«—Մեկնեցա՛ւ , եղաւ պատասխանը :

«Այ բառ մը խոկ չարտասանեցի : Սենեակս
«վազեցի մտքիս մէջ կրկնելով ու կրկնելով «մեկ-
«նեցաւ» բառը որուն իմաստը չէի հասկնար կարծես :

«Գացած էր , ալ պիտի չտեսնէի զինքը ,
«թերեւս յաւիտեան , ո՛հ . . .

«Յուսախարութեան հետք չկար վշտիս մէջ ,
«քանի որ բան մը չէի սպասեր իրմէ , բացի պաշ-
«տելու իրաւունքէն : Ես իր ներկայութեանը պէտք
«ունէի երջանիկ ըլլալու համար , ճիշտ այնպէս ինչ-
«պէս մինչեւ այն ատեն վայելած էի զայն , ամ-
«բողջ յաւիտեանականութիւն մը պիտի ապրէի ա-
«ռանց գծուած սահմանէն քայլ մը աւելի մօտենալ
«փորձելու իմ կողմէս : Բայց զինքը բնաւ չտես-
«նել արեւին լոյսէն զրկուիլ էր յանկարծ , տարիւ-
«ներով կեանքիս մէջ զայն վայելելէ յետոյ :

ԺԷ.

Չայնը մարեցաւ Տիգրանին , երկու արցունք-
ներ թրջեցին աչքերը :

— Կը բաւէ տղա՛ս , ելիր ալ երթանք , ըսաւ
Նուարդ արտասուագին համբոյր մը դրոշմելով եղ-
բորը ճակտին : Ես ալ կը սիրեմ , ես ալ պիտի սի-
րեմ զինքը , Միս Իզապէլը , ծն ելի՛ր .

— Ոչ , ձգէ պառկիմ քիչ մը , ըսաւ երիտա-
սարդը գլուխը քրօջ ծռնելին վրայ դնելով :

Յետոյ ճակատը շոյեց քիչ մը՝ ու շարու-
նակեց :

«Գիշերը պարտէզ լիջայ իր մութ պատուհա-
նը դիտելու , այդ լոյսը մէյ մըն ալ պիտի ծա-
«թէ՞ր արդեօք վրաս բոլոր կեանքիս մէջ , պէտք
«ունէի անոր՝ կեանքի ճամբաս տեսնելու համար ,
«ինչո՞ւ մարեր էին :

«Պառկած ատենս , ինչպէս միշտ , աղօթեցի
«իրեն համար , իրեն աղօթեցի :

«Աստուհ , արթննալուս պէս , զինքը ալ
«չտեսնելու գաղափարը եկաւ սեւեռեցաւ մտքիս
«առջեւ :

«Աստուած իմ , յուսահատութիւն է անոր
«հերկայութենէն զրկուիլը , ըսի :

«Յետոյ իր «Աստուած բարի է» խօսքերը
«միտքս եկան՝ զորս այնքան ատեն կրկնած էր :
«Եթէ ամբողջ աշխարհ հակառակը պնդէր , փոյթս ,
«մինակ իր խօսքը կը բաւէր ինծի , հաւատալու հա-
«մար Աստուծոյ բարութեան :

«—Ո՛չ , ըսի , ոչ , Աստուած իմ , խնդեմ ես ,
«դուն բարի ես :

«Անկէ ի վեր քանի՛ քանի անգամներ երբ
«ըմբոստ սիրտս կը վարանէր ծնրադրելու գերագոյն
«էակին առջեւ, իր յիշատակը, ինքը — միշտ ներ-
«կայ քովս — միջնորդներուն էն պատկառելին ե-
«ղած է իմ ու Աստուծոյ միջեւ :

«Իր յիշատակը ճե՛ր-ճերմակ մնացած է հո-
«գիիս խորը, երկնից ջինջ կապոյտին խորը պահ-
«ուած աղւոր, սիրուն ամպիկի մը պէս :

«Պաշտումի անո՛ւշ, մեղմ ու մաքուր վեր-
«յուզում մը, որուն վրայ բոլոր էութիւնս կը գուր-
«գուրայ : Մտքիս մէջ՝ վերը, վերը, անհասանելի
«բարձրութեան մը մէջ, կեցած է միշտ իր ջինջ
«պատկերը, որուն առջեւ միշտ երկիւղածութեամբ
«կը ծնրադրեմ՝ նոյն իսկ ամէնէն փոթորկայոյզ վայր-
«կեաններու մէջ :

«Միշտ պիտի օրհնեմ գինքը :

ԺԸ.

Տիգրան լռեց, աչքերը փակ :

— Յիշատակ մը ունի՞ս իրմէ, հարցուց Նուարդ :

— Յիշատակ... գինքը ունիմ ամբողջ հոգիիս
խորը. իսկ իրմէ տրուած, ահաւասիկ առոնք ունիմ :

Ու գրպանէն հանեց աղւոր վարդագոյն
Christmas-card մը ու այցեատմա մը, խնամքով
թուղթի մէջ պահուած :

— Այս Christmas-cardը, ծնունդի մը ղրկած է
ինծի փոխադարձ : Իսկ սա այցեատմա — մոռցայ
ըսելու — մեկնած առաւօտս բարեկամ մը բերաւ
առաւ ինծի, պահարանի մը մէջ որուն վրայ ա-
նունս գրուած էր. օր մը առաջ, Միս Իզապէլը,

մեկնած ատեն , իմ դպրոցը չըլլալս իմանալով , պաշտօն յանձնած էր իրեն անձամբ հրաժեշտ չկարենալ առնելուն ցաւը յայտնելու ինծի և ողջերթ ու յաջողութիւն մաղթելու , ու այս այցեատման ալ տուած էր ինծի յանձնուելու համար :

— Իրաւ հրեշտակի մը չափ բարի է եղեր ան , ըսաւ Նուարդ , զգացեր է թէ շատ պիտի յուզուիս հրաժեշտի պահուն և դիտմամբ ատիկա խնայել է ուղեր քեզի փափկանկատութեամբ :

— Թերեւս . . . Եւ հիմա , հիմա որ կը ճանչնաս զինքը , պիտի խօսինք իր վրայ , այնպէս չէ՞ , քոյրս : Մտերիմներէս անգամ զաղտնի պահած էի ասիկա : Բաներ կան որք միայն քոջ մը կրնան ըսուիլ : Ուրիշ մը թերեւս պիտի չհասկնար զիս , պիտի չկրնար ըմբռնել վսեմութիւնը անոր հանդէպ զգացած սիրոյս , պաշտումիս , վայելելու բաղձանք չզրտնուիլը անոր մէջ ու զիս պիտի խրատէր մոռնալ զինքը : Մինչդեռ դո՛ւն , աղնիւ Նուարդս , դուն կը հասկնաս զիս , կը հասկնաս թէ չպիտի մոռնամ զինքը երբէք , ո՛հ , երբէք . . .

— Միասին պիտի սիրենք զինքը , պատասխանեց Նուարդ Տիգրանին ականջն ի վար ծռելով :

ԺԹ.

Կէս օրը շատոնց անցեր էր : Ժամանակին անյնիլը մոռցեր էին :

Հիմա , թեւ թեւի , եղեւիններու անտառին մէջէն , էն կարճ ճամբէն տուն կը դառնային քոյր եղբայր , կամաց կամաց :

Տաք էր : Երկնքին վճիա կապոյտը իր անծայրածիր խորութիւնը կը տարածէր վերը :

Առտուան թարմ ու կեանքոտ շունչը չկար
հիմա օդին մէջ, տաք մեղկութիւն մը կը ծածա-
նէր անոր տեղ, ծառերը յոգնած կենդանիներու պէս
անշարժ կը կենային հիմա :

Պօլսոյ կողմը, հեռուն, հորիզոնին մօտ, սիւ-
րուն ձերմակ ամպիկ մը կար, միամլնակ, կապոյտին
միօրինակութիւնը խանգարող՝ ուկէանին մէջ փայ-
լող պզտիկ սառնակոյտի մը պէս :

— Սա ամպիկին պէս հեռուէն հեռուէն կ'ու-
զէի զմայիլ իր վրայ, կ'ուզէի պաշտել զինքը, մըշտ
այսպէս, անեղանելի բարձրութեան մը մէջ, վճիտ
անեզրութեան մը մէջ :

Ի.

Այն գիշեր, լուսնի լոյսով, պատուհանին
առջեւ նստած սա sonnet-ն գրեց Տիգրան .

ՊԱՇՏՈՒՄԸ

Առ Միս ԻԶԱՊԷԼ

Քառս մըն եր սիրս, saursam, անգգալ,
Եւ անոր մութ խաւերուն մէջ անյասակ,
Կեանք «ոչինչ» մը, գերո մը լոկ հսկալ,
Իսկ սերն անհամ ու անիմաստ մի կասակ :

Այդ քառսը բոյն մ'է հիմա սիրավառ,
Բոյն մը անուշ երազներու, յոյզերու,
Կեանք բառ մը իմաստալից ու պայծառ,
Սերը աղբիւր երջանկութեան, յոյսերու :

Որովհետեւ դճւն, ո՛վ հրեշտակ լուսաձիր,
Այդ քառսին մեջ փայլով մը հոգեբով,
Վայրկեան մը լոկ — փայլակի պէս — շողացիր :

Եւ պաշտեցի քեզ հեռուէն, հեռուէն,
Այն անսահման ու երկիւղած պաշտումով,
Որով մաքուր հոգիք զԱստուած կը պաշտեն :

ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍ

Ա.

Երեք տարի հաջորդաբար 1880ին Իզմիրի մէջ ճանչցայ Տիգրանը . Միս Իզմիրէն հոն հաստատուելովը ինքն ալ փութացած էր հոն զալ :

Բարեկամացանք , յետոյ մտերմացանք :

Քոյրը ամուսնացած ու Զրանտա գացած էր :

Երկու տարի միասին ապրեցանք Իզմիրի մէջ , երբեմն առիթ կ'ունենար տեսնելու զայն , և առիկա կը բաւէր իրեն :

Երկրորդ տարւոյն վերջերը՝ ընտանեկան զործեր ստիպեցին զինքը Պօլիս մեկնել :

Քարափին վրայ արտասուալից աչքերով բաժնուեցանք իրարմէ : Երկու ժամ հաջորդ , ծովախորշին մէկ անկիւնէն , հեռէն փրփրող ալօսը ձգած շողենաւին անհետանալը կը դիտէի , հսկայ դատարարով մը սրտիս մէջ . — սոսիս սիրած էինք զիրար : Այդ դատարարը մասամբ լեցնելու համար իր նամակներուն սպասեցի . — ատենցմէ առաջինը — որ «ճամբու նօթեր» խորագրին տակ իր խտեալ սիրոյն մէկ գեղեցիկ էջը կը պատկերացնէ , անգլաւարար անշուշտ — կ'ընդօրինակեմ հոս կէտ առ կէտ :

Սիրեցեալ Բարեկամ,

Քարափին վրայ , երբ բաժնուեցանք իրարմէ , երբ զիս շողենաւ տանող նաւակը սկսաւ քիչ առ քիչ հեռանալ ծովեզերքէն , կեանքիս մէջ

երկրորդ անգամ ըլլալով — և այս առաջինէն աւելի
դառն — զգացի թէ, օղէն աւելի անհրաժեշտ,
կեանքէն աւելի թանկագին բան մը խոյս կուտար
ինձմէ, նառակին ընթացքին հետ, կամաց կամաց
թիւակին ամէն մէկ հարուածը կը խլէր, կը
տանէր ինձմէ, սրտիս խորէն, յոյսերս ու երազ-
ներս, յամբ յամբ, մաս առ մաս :

Այն բարեկամս, ինչ տանջանք այդ քառորդ
ժամուան ճամբան, քարափէն մինչեւ շողենաւ,
հոգեւէլա՛րք, հոգեւէլա՛րք մը սակայն որուն չհատնի-
ւը կը բաղձայի :

Կը տեսնէի քեզ, թեւերդ խաչածեւած, ան-
շարժ հո՛ն, մաքսին հսկայ շէնքին մէկ անկիւնը,
հեռզհեռէ կը պզտիկնայիր, դէմքդ հեռզհեռէ կ'ա-
նորոշանար : Ամբողջ քաղաքին համայնապատկերը,
հեռադիտակին հակառակ կողմովը դիտուած տե-
սարանի մը հանդամանքը կ'առնէր տակաւ առ տա-
կաւ : Ո՛հ, մանաւանդ այդ ամէնէն վեր, այդ ա-
մէնուն վրայ, այդ ամէնուն իշխող բանը անո՛ր,
Միս Իգապէլի անբիծ պատկերն էր, ճերճերմակ,
որ երկնքին վրայէն սահող քնքուշ ամպի մը պէս
կը հեռանար ինձմէ :

Որքա՛ն զզջացի մեկնելուս, որքա՛ն տառա-
պեցայ : Քանի անգամ փորձուեցայ «կեցի՛ր» կամ
«ետ դարձի՛ր» պոռալ անզգայ նառալարին՝ որ կ'ա-
ճապարէր հոգեւէլարքս վայրկեան մը առաջ վեր-
ջացնելու գիտակից դիտումով կարծես : Բոլոր կեան-
քիս մէջ, այսպիսի դատարկ մը մէկ անգամ միայն
զգացած եմ, և այդ ալ իրեն համար դարձեալ,
զպրոցէն շրջանաւարտ մեկնելուս պահուն :

Առանց անոր հրեշտակային, ճահանջափայլ

պատկերին՝ որ հիմա ամէն բանի վրայ կը տիրապե-
տէր, տուներուն զանգուածները, քաղաքին բոլոր
մանրամասնութիւնները անհետացնելով իր ջինջ մի-
քինակութեանը մէջ, առանց անոր և առանց քե-
զի, և ոչ իսկ պիտի դառնայի թերեւս նայելու հա-
մար այդ քաղաքին՝ ուրկէ կը մականէի երկու տարի
ապրելէ յետոյ :

Սակա՛յն . . . : Կ'ուզէի որ կատաղի հակառակ
հոսանք մը ետ մղէր մեր նաւակը և կամ նաւա-
վարին ոյժը գէթ հաւասարակչութիւն հոն կեցնե-
լու համար, որպէսզի չհասնէր այդ հոգեվարքը :

Երեւակայէ՛, ամբողջ երջանկութեանդ, ե-
րազներուդ, խռնակիդ, մոզական լապտերի մը մէկ
տեսարանին պէս, աչքիդ առջևէն սահիլը, փախ-
չիլը, անհետանալը տեսնել — թերեւս անդարձ — ու
չկրնալ բռնել զայն . . . : Ի՜նչ տագնապ :

Արցունքս չի կրցի զսպել, կամ մանաւանդ
չզսպեցի : Եւ ինչո՞ւ զսպէի : Նաւավարէ՛ն պիտի
ամէնայի տղու մը պէս լալու համար : Պա՛հ, ինծի
ինչ փոյթ ամբողջ աշխարհը այդ պահուն, միայն
ձեր երկուքը, ո՛հ միայն զայն — ներքէ ինծի բարե-
կամս՝ միայն զայն եթէ կարող լլլայի հետս տա-
նիլ, մնացածը հոգս է՛ր միթէ :

Հասանք վերջապէս շողենաւ :

Համբուած օրերուն ամէն մի վայրկեանը ըմ-
բոշխնել ուզող հիւանդի մը պէս, ո՛ր աչքերը անց-
նող կեանքին կը յառէ, ես ալ աչքերս ինձմէ փախ-
չող քաղաքին վրայ յառած վեր ելայ սանդուղնե-
քէն և նաւավարին վարձքը վճարելէ ետքը, կանդ-
առի հոն, առանց փոյթ ընելու պայուսակներս : Բիչ
յետոյ սակայն ճամբորդներուն, բեռնակիրներուն ու

հաւատարմութիւնն անցուղարձը, ժխտը ստիպեցին զիս հեռանալ անկէ և յետսակողմնան բարձրաւանդակին վրայ առանձին անկիւն մը գտնելով, հոն շուրջս անցած դարձածին անուշադիր ու անտեղեակ, մնացի, որչափ ատեն չեմ գիտեր:

Միշտ աչքիս առջեւն էր անոր կենդանի պատկերը, երկնադոյն անուշ աչքերը լինծի յառած, այն կռու ճառագայթումով, բարութեան այն հոգեթով արտայայտութիւնով, զոր ուրիշ ու է նայուածքի մէջ չեմ տեսած:

Տարտամօրէն լսեցի խարիսխը վերցնող մեքենային ժխտը — երջանկութեան կործանումին վրճիւր:

— Խարիսխը այնքան ամուր փակած ըլլար ծովին յատակին, որ երբէք չկարենային տեղէն խախտել, երբէք... կ'ըսէի ինքնիրենս:

Յետոյ դարձանք կամայ կամայ, ևս ալ դարձայ քայլ առ քայլ, կողմնացոյց մըն էր շոգեհաւը կարծես՝ որուն սլաքը ևս էի և բեւեռն ալ իզմիրը:

Սկսանք քալել, նախ յամբ յամբ, ետքը շուտ, հեռզհեռէ աւելի շուտ: Սրտիս տրոփիւնն ալ, շնչառութիւնս ալ շոգեհաւին մեքենաներուն շարժումին զուգընթաց, սկսան ալաղանալ: Սրիւնս կ'եռար, պտթկալ, դուրս խուժել կ'ուզէր երակներէս:

Պուճայի ճամբուն ան յած ըլլալը՝ ուր միշտ պառոյտի կ'երթայինք քեզ հետ, երբեմն ան ալ միասին, կամայ կամայ անհետացաւ, հալեցաւ վերջալուսային լուրթ մշուշին ծաղքերուն տակ: Մութը հեռզհեռէ կը թանձրանար և ամէն բան կը ծած-

կէր , երկնքէն մինչեւ ծով : Բայց այդ մութը ոչինչ բան մը կը թուէր ինծի , բաղդատելով այն թանձր ու ճնշող խաւարին հետ , որ նաւակը մտած վայրկենէս ի վեր — անկէ առաջ անհաւատալի կուգար մեկնումի գաղափարը — կ'իջնէր սրտիս վրայ :

Քիչ մըն ալ ետքը , լոյսերը սկսան պլպլալ , վա՛րը , ծովեզերքը , խիտ , շատ քիչ ընդհատուած երկայն գիծ մը , քարափին մէկ ծայրէն մինչեւ միւսը , որ այնքան ցանցառ կը դառնար որքան մօտենար դէպի վերի ծայրը քաղաքին , և հո՛ն ալ երկինքին հետզհետէ ծլող լուսաւորներու հետ շրջովթուելով կը հասնէր :

Շողկնաւը սակայն սկսաւ դառնալ դէպ ի բացը Միջերկրականին և լոյսերը կորսուեցան մէկիկ մէկիկ , ցամաքին երկնցած մասին ետեւէն :

Հո՛ն , չողկնաւին ետեւի ամէնէն ծայրագոյն կէտը , ճիշտ դրօշակին տակը կեցած , վերջին լոյսին անհետանալն ալ գիտեցի . . . :

Լմեցա՛ւ , ըսի ինքնիրենս , թերեւս յաւիտեան պիտի չտեսնեմ զայն :

Այդ վայրկեանին , կեանքը , առանց իր ներկայութեան , այնքան չնչին , այնքան անարժէք բան մը թուեցաւ ինծի , որ նոյն իսկ զայն ատելու նեղութիւնը չէր արժեր , նոյն իսկ չէի յիշեր թէ կ'ապրիմ : Գիտես բարեկամս , թէ ես ու ե քան մը չէի սպասեր իրմէ , միակ բաղձանքս , խտէալս , երազս , երջանկութիւնս կը կայանար զայն երբեմն գէթ տեսնելու և հեռուէ՛ն , հեռուէ՛ն պաշտելու մէջ : Գիտես թէ ինչ գոհողութիւններով կարող եղեր էի Իզմիր գալ հաստատուիլ , իրեն մօտ ըլլալու համար : Եւ ատիկայ , այդ պաշտումը , զինքը երբեմն

տեսնելը, այնպիսի պէտք մը եղած էր որտիս և հոգիիս համար՝ որմէ զրկուելէ ետքը կարելի չէր յիշել թէ աշխարհ մը կար ուր մարդիկ կ'ապրէին :

Աստեղոս գիշեր մըն էր — ճիշտ հակապատկերը սրտիս վրայ տիրող աղջամուղջին, ուր ոչ իսկ նշոյլ մը, ցոլք մը կար պլպլացող :

Ինչ որ զգացի, ինչ որ անցաւ հոգիիս խորէն, հոն մնացած պահուս, անկարելի է բացատրել, բացարձակապէս անկարելի : Ձեմ փորձեր : Ես իսկ չեմ հասկնայած արդէն, գիտակցութիւնս կորսնցուցած է՞ր մատամբ :

* * *

Ձեմ գիտեր որչափ ետքը, յանկարծ, շոգեհաւին մէկ ուժգին սուլումը վայրկեան մը սթափեցողիս այն ցաւալին արբուած թենէն, ալ մոռցած էի ինքզինքս, և աչքերս անդին դարձուցի :

... Աստուած իմ... ան... ան էր... Միս Իզապէլը, հոն, ինձմէ երկու քայլ անդին, յենարանին կրթնած, աչքերը ծովուն յառած, մինակ...

Երա՛զ. իր պատկերն է անշուշտ, երեւակայութեան մէջ գծուած իր ստուերը, իր ուրուականը, ժանեակաւոր պարզ պլուզին, նուրբ շրջադեւտին մէջ, մազերը ամփոփած խտրէ պարզ կարսոնէ գլխարկին ներքեւ :

— Ոհ, ըսի մտքէ՛ս, չարթննայի սա երազէն երբէ՛ք :

Ծնրադրեցի հոն, կարծր տախտակամածին վրայ, և աննշմար, մութ ու նսեմ անկիւնէս, դիտեցի պաշտեցի զայն երկիւղած, աչքերս արցունքով լեցուն :

Երբէք չեմ յիշեր որ այնքան երկիւղածօրէն ճնրադրած ըլլամ Աստուածածնի պատկերին ստջեւ :

Քիչ մը հոքը սկսաւ շարժիլ , դէպ ի սանդուղը գնաց , յետոյ հտ դարձաւ կրկին :

Շանթին պէս արագ դաշախար մը լուսաւորեց միտքս : Ուրի՞մն . . . երազ չէ՞ր , երեւակայութեանս մէջ չէ՞ր այդ երկնային պատկերը , պատկեր չէ՞ր . . . ինքն էր . . . ինքը , հոն , քովս , ինձմէ երկու քայլ անդին , ինծի հետ միեւնոյն շողենաւին մէջ , ա՛հ . . . :

Արիւնս պահ մը դադրեցաւ շրջան ընկէ , յետոյ , յանկարծ , խենդի պէս , թու՛մբը խորտակող հեղեղի մը պէս խուժեց երակներուս մէջէն դէպ ի սիրտս , իր կարողութեան բոլոր թափովը բարախեցնելու համար դայն :

Ակնթարթի մէջ վշտի , տառապանքի էն խորունկ անդուշէն , մինչեւ ուրախութեան , երջանկութեան էն բարձր աստիճանը փոխադրուած էի : Կեանքէս , աշխարհէն աւելի թանկագին բան մը կը գտնէի ճիշտ այն վայրկեանին երբ ալ դայն յաւիտեան կորսնցնելու տխուր գիտակցութիւնը կը ճնշէր սրտիս վրայ : Սրտիս դատարկը կը լեցուէր յանկարծ և հոն տիրող քառասային մութը կը լուսաւորուէր արեւներուն էն շողշողունովը : Գիշեր չէր ալ ինծի համար , այդ էակէն վճիռ , մեղմ , մաքուր ու կեանքոտ լոյս մը կը բզլսէր յորդառատ և իմ բոլոր էութիւնս կ'ողողէր :

Գիտես բարեկամս , թէ երբէք մտքէս չեմ անցուցած սիրոյս վրայ խօսիլ իրեն , ինք ինծի համար այնպիսի էակ մըն էր որուն մահկանացուներ չեն կրնար մօտենալ , որոշ սահմանէ մը անդին :

Հետեւաբար ասիկա , իրմէ երկու քայլ անդին ծըն-
րադրելը , շնորհներուն էն անակնկալը , էն անս-
պասելին էր ինծի համար :

Ինք կ'երթեւեկէր շարունակ , ջինջ աչքե-
րովը աղամանդէ ցոլքերով ծովը կը դիտէր , ան-
հունը կը չափէր , երկնից լուսաւորներուն հետ կը
խօսէր , անձայն մտամփոփ , առանց մտքէն անցնե-
լու թէ հոգի մը — իր կրթած հարիւրաւոր պղտիկ-
ներուն հոգիներէն զատ , տարբեր — նոյն պահուն
յանկարծ բռնած ու դժոխքէն Եղեմ փոխադրած էր :

Երկնի լուսաւորներուն շողալը կը տեսնէի
հիմա , անոնք կը փալփլէին , հանդիսաւոր անքթիթ
փողփողումով մը , իր ներկայութիւնը առըչուած էր
կարծես զիրենք ալ ու կը շողային :

Ձուրը , սիրուն պղտիկ պղպձակներով կը
փախչէր շողենաւին երկու քովերէն կէս մութին
մէջ , ուրախ ու կայտառ հիմա :

Բաւական պտտելէ հաքը վար իջաւ , ես ալ
ստիպուեցայ ազօթատեղիս ձգել ու իր ետեւէն սը-
րահ իջնալ :

— Դո՛ւք հո՞ս , պարոն , ըսաւ , անտեթեւեթ զար-
մանքով մը , իր ներդաշնակ ու անուշ ձայնովը ,
երբ տոնաձայնս լսելով ետին դարձաւ ու զիս տեսաւ :

Ըիպ մը ընել ստիպուեցայ , «Այո՛ Օրիորդ»
կարենալ պատասխանելու համար , խօսիլը մոռցած
էի կարծես :

Յետոյ ըսի թէ Պօլիս կ'երթայի և ցաւ յայտ-
նեցի որ մեկնումս չատ անակնկալ ըլլալուն , չէի
կրցեր հրաժեշտ առնել իրմէ : (*)

(*) Տիգրան հրաժեշտի չէր գացած Միս Իզապէլի՝ զիտ-
նալով թէ , անկարելի պիտի ըլլայ իրեն բաժանումին յուզումը
զսպել :

Պատասխանեց թէ իրենք ալ — տասնի չափ։
Անդդիացի տիկիներն ու այրեր — Զատիկի արձա-
կութեան օգտուելով, սղտիկ ճամբորդութիւն մը
ընել որոշած էին մինչեւ Պոլիս և ճիշտ ատոր հա-
մար — չուտ դառնալնուն համար — ինքն ալ հրա-
ժեշտի քարդ չէր զրկած ինծի։

— Շատ ուրախ եմ ձեզ պէս հին ծանօթ մը
գտնելուս իբր ճամբու ընկեր, յարեց յետոյ։

Միասին ճաշեցինք։ Այս երկրորդ անգամն
էր, առաջինը, հոն, դաւառին անկիւնը, իր սենեա-
կին մէջ, ուրիշ ընկերով մը հետ, անուշ յիշատակ
մըն էր հիմա։ Աս ալ յիշատակ մը պիտի երթա՛ր
ըլլալ իր կարգին, անոնցմէ որոնք հոգիին խորը կը
մնան անեղծ մինչեւ վերջը կեանքիդ։

* * *

Ճաշէն ետքը վեր ելանք դարձեալ և բա-
ւական ատեն նստանք լուսնի լոյսով ողողուած
ծովուն ծիփանքը դիտելով ու խօսելով զանազան
նիւթերու վրայ — անցեալին վրայ, Իզմիրի վրայ,
ճամբուն վրայ։ Իր ընկերներն ու ընկերուհիներն
ալ հոն էին։

Շոգենաւը, անզգալի երերումով մը, պայ-
ծառ մութին մէջ կը սահէր մեղմիւ, ջուրը հեշտիւ,
իւր կամքովը կը բացուէր, անդի կուտար, կը ձգէր
որ անցնինք կարծես։ Կ'ուզէի որ անխին թիքթա-
քը, հոսանքին խոխովը, նաւաստիներուն աղմուկը
ու ճամբորդներուն շաղակրատութիւնները լռէին բո-
լոր, լռութիւնը տիրէր բացարձակ ու այգպէս իրեն
մօտ նստած մնայի միշտ անձայն և անշուկ, ա-

աւանց իսկ շարժելու, վախճալով որ շարժումներս
ժամանակին անցքը պիտի փութացնեն :

— Արդէն կեանքը հասնում մըն է ծայրէ ի ծայր,
ինչո՞ւ այսպէս չհասնիլ, ինչո՞ւ երջանիկ հասնու-
նով չսպառիլ գոնէ, կ'ըսէի ինքնիրենս :

Վերջապէս գնաց պառկելու :

Ես ալ խցիկս քաշուեցայ ու պառկեցայ :

Մինչեւ առաւօտ աչքերս չփակեցի սակայն,
իրեն հետ միեւնոյն յարկին ներքեւ գտնուիլը այն-
պիսի թովիչ հմայք մը, այնպիսի անտողիւտ երա-
նութիւն մը ունէր ինծի համար, որ չուզեցի նոյն
իսկ մէկ վայրկեանը քնոյ թմրութեան մէջ անցնել
անգիտակից : Արթուն երազեցի մինչ լոյս : Դպրո-
ցական կեանքս բոլոր, յետոյ մեր պտոյաները, մեր
party'ները սա երկու տարււան մէջ, վերջապէս այն
բոլոր մանրամասնութիւնները կեանքիս որոնց մէջ
բաժին ունեցած էր ինք, այն ամէն զլուխները,
էջերը կեանքի սեւ հատորին, զորս իր ներկայու-
թիւնը ոսկեղծած էր, աչքիս առջեւէն անցան կար-
գաւ, պատկերներու անընդհատ շարքի մը պէս,
կենդանի, որոշ ու գունազեղ : Յետոյ աչքիս առ-
ջեւ եկաւ կեցաւ իր քիչ մը առաջուան դիրքը,
վեհափառ կեցումը ծովուն դէմ, նայումը որ
մութը կը փարատէր, կ'իշխէր անոր :

Երեւակայութիւնը, որ սահման չի ճանչնար
իր արշաւներուն, որ սանձ չունի, որ ծովեզր չու-
նի իր ակիքներուն թափը կասեցնող, այդ բոլոր
նկարներուն առջեւէն զիս անցընելէ ետքը, կ'առնէր
կը տանէր զիս մինչեւ գուռը անոր պառկած խցի-
կին, բայց հոն կը կենար, կը կասէր, երբէք չէր
համարձակեր զիս աւելի առաջ տանիլ, քայլ մըն

ալ առնել, իրմէ չատ աւելի մեծ զօրութիւն մը ուժալթափ կ'ընէր զինքը հոն : Կը փակէր ճամբան, և ես, պատկառանքով երկիւղածութեամբ կը ծընրադրէի հոն, համբուրելու համար սեմը այն խորանին՝ որ զինքը կը պարունակէր :

Երբ արշալոյսը իր թարմ ու չիկնոտ շառագունանքը սկսաւ խառնել մութին համայնաւորող միօրինակութեան, վեր ելայ արեւուն ծագումը զիտելու : Գէպի լեռներուն գոգը կ'երթայինք, քունէն արթնցող կայտառ փոքրիկ ալիքներուն վրայէն սահելով : Արեւելքէն, լեռներուն ետեւէն, լոյսէ աննիւթ ժապաւէններ կը ցայտէին, իրենց փողփողումին մէջ կամայ կամայ ծածկելով գիշերուան գորշ չրջագեատը :

Հաղիւ թէ արեւը սկսած էր տեսնուիլ, ան ալ վեր ելաւ սանդուղներէն, բրդէ վերարկուի մը մէջ ամփոփուած, գլուխը ծածկուած այն մուշտակի նման պէտէ գլխարկով՝ որ այնքան սիրուն ներդաշնակութիւն մը կը կազմէր իր դեղձան մազերուն դոյնին հետ : Պէտք է զինքը այդ պահուն, հոն, տեսած ըլլալ, համոզուելու համար թէ նորածագ արեւը անկէ աւելի փայլուն, անկէ աւելի զմայելի ու անկէ աւելի կեանքոտ չէ՛ր ընաւ, ընդհակառակն : Ո՛հ մանաւանդ այն հոգեթով հրապոյրը որ կը ցայտէր իր ժպիտէն ու աչքերուն բարութեան, անկեղծութեան, անբծութեան, ճառագայթով նայուածքէն, այս հրապոյրը արեւներու ամբողջ հաւաքածոյ մը չէ կարող արտադրել :

— Կանոն չէք ելեր, ըսի, երբ քալս գալով բարեւեց :

— Միշտ կանոն կ'ելլամ, պատասխանեց, երբ մանաւանդ այսպիսի տեսարան մը կայ վայելելու :

Եւ մատուիր ցոյց տուաւ այն աղափանդէ ճանչաւէտ ուղին որ ծովուն մէջէն կ'երկարէր, արեւէն մինչեւ մեզի եւ որուն ալ աւելի հմայող չեմ գիտեր ինչ մը կուտար հիմա իր դիւթական մատին ուղղութիւնը :

Ալեակաները, ուղիին մէջէ ալեակաները, որքան արեւուն լոյսը, նոյնքան ալ իր նայուածքը վայելելնուն գիտակցութիւնովը երջանիկ, միւսնեւրէն անհամեմատ կերպով աւելի արագ ծփանքով մը կը խայտային, իրենց ճամբուն մէկ ծայրէն մինչեւ միւսը սուրալով, ուրախութենէն խենդեցած պզտիկ տղաքներու պէս, որք տեղ մը չեն կրնար կենալ :

Տարտանելի մօտ էինք, քանի կը յառաջանայինք եղերքները իրարու կը մօտենային : Բլրակները, երկու կողմերէն կը փայլէին առատան ցօղին տակ թարմ կանանչով մը, թեթեւ ու թափանցիկ մշուշ մը կը ծածանէր օդին մէջ :

Բերդերուն առջեւէն անցնելէ յետոյ, Տարտանելին առջեւ կանդ առաւ շողենաւը, նաւակներէ շրջապատուած, պաշտօնական ձեւակերպութիւնները կատարելու համար : Իբր տեղական արտադրութիւն հողէ գոյնզգոյն ամաններ բերեր էին անցորդներուն ծախելու համար, մենք ալ գնեցինք քանի մը հատ, յետոյ ճամբայ ելանք վերստին : Եւ երբ նեղուցին օձապտոյտ դարձուածները հատցնելով Մարմարա մտանք՝

— Իջնանք, ըսաւ, նախաճաշելու :

Վարը դէմ առ դէմ նստանք թէյի գաւաթները առջեւին :

— Ինչպէս, ըսի, գոհ էք ձեր ճամբորդութենէն :

—Այո, նկատելով մանաւանդ որ պատուական ճամբու ընկեր մը եղաք ինծի, յարեց :

Աշխարհի ամէնէն չարամիտ մարդն իսկ անկեղծութենէ, աղնուութենէ ու քաղաքավարութենէ տարբեր բան մը պիտի չգտնէր այդ խօսքերուն մէջ :

Անգղիացի ընկերներ ու ընկերուհիներ ունէր, բայց, ինչպէս միշտ, ճամբորդութեան մէջ ալ շատ չէին յարմարեր անոնք իրեն, գրեթէ առանձին ձգած էին զինքը : Հոգիիս խորէն որչա՛փ կ'օրհնէի անոնց այդ անտարբերութիւնը իրեն հանդէպ՝ որ զինքը ինծի կը ձգէր մինչեւ ճամբորդութեան վերջը :

Վերջը... : Ո՛հ, այդ վերջը... մոռցեր էի բոլորովին : Եւ սակայն հարկ եղաւ յիշել :

Նաւապետը նախաճաշի գալով յայտնեց թէ բաւական կանուխ կը յուսար Պօլիս հասնիլ, չմութցած ճամբորդները կարենալ դուրս հանելու համար, եթէ սակայն հիւսիսային հովը, — որ արդէն կը փչէր քիչ մը — աւելի չսաստկանար :

Մտածել թէ իրիկուան վերջակէտը, անդու թ վերջակէտը պիտի դնէր այս կեանքիս, երջանկութեանս... :

Լոյսին «Տաֆնէ»ն — որ մեզ կը տանէր — բաւական սրընթաց չողենաւ մըն էր, ժամը մինչեւ 15 մղոն կրնայ առնել :

Կ'ուզէի որ աշխարհի ամէնէն դանդաղ շողենաւին վրայ, նախապատմական նաւակի մը վըրայ ըլլայինք, այնպէս որ ամիսներ պէտք ըլլային Մարմարան անցնելու համար և կամ մեքենաները աւրուէին, շարժելու միջոցները պակսէին մեզի,

տեսնող ալ չըլլար ու մնայինք հոն , տատանէինք :
Կ'ուզէի որ Մարմարան մեծնար , անծայրածիր ուլ-
կէանի մը փոխուէր , լայննար , տարածուէր , մինչեւ
անտահմանը և կամ մենք սխալ ճամբու մը հետեւ
ւած ըլլայինք — ճամբու մը որ ծայր չունենար ,
ճամբու մը՝ որ չի հասններ երբէք , ո՛հ երբէք , յա-
ւիտեան չի հասններ . . .

Կէս օրուան մօտ վեր ելանք դարձեալ : Հե-
ռուէն , շատ հեռուէն զամաքը կ'երեւար տարտամ ,
ստուերի մը պէս , ստուեր մը՝ որ կը թանձրանայ
հեաղհեաղ , պտուտակին ամէն մէկ դարձին , ա-
նըղզալաբար :

Ախ , սա անպիտան պտուտակը , փրփուրոտ
ձերմակ ակօսը ձգած ետեւէն , ինչ արագ կը դառ-
նար : Մարմաջ մը ունէր կարծես երջանկութիւնս
գողնալու , վայրկեան մը առաջ հատցնելու . . . : Ա-
կօսին փրփուրներուն ամէն մէկ խուրձին մէջ կար-
ծես անոր — երջանկութեանս — մէկ մասը կը փախ-
չէր կ'երթար ինձմէ հեռու :

Սիրտս կը տրոփէր : Արդեօք . . . կանո՞ւնս պի-
տի հասնէինք , արդեօք . . . գիշեր մը աւելի պիտի
չկրնայի վայելել այսչափ մեծ երջանկութիւն մը
որ դեռ առաջինն էր կեանքիս մէջ ու վերջինն ալ
պիտի ըլլար թերեւս , հաւանականաբար :

Ալիքները , անթիւ փոքրիկ ալիքները կու-
ղային կը զարնուէին մեզ տանող հսկայ զանգուա-
ծին , դիմացէն կուղային անոնք , ի նպաստ ինծի
կարծես , կասեցնելու համար անոր սէգ ու հպարտ
ընթացքը , և սակայն չէին կրնար : Խեղճ փոքրիկ
ալիքներ , կը փչէին իրարու ետեւէ , անոր սուր
քիթը կը պատուէր , կը բաժնէր , կտոր կտոր կ'ը-

նէր զիրենք, մի առ մի, անխնայ, և այդպէս յաղթուած, ձերմակ պղպջակներով — իրենց փոքրիկ զայրոյթին փրփուրը — իրենք իրենց վրայ կը դաւարուէին: Կ'ընկրկէին, կը նահանջէին երկու կողմէն՝ տեղի տալով անոր լայն իրանին՝ երթալ իրենց զսպուած զայրոյթին թափը նետելու համար հեռաւոր ափունքներու աւազներուն կամ ժայռերուն վրայ:

Հովը շարունակ կը փչէր ալիքներուն դաշնակից, բայց պիտի սաստկանա՞ր արդեօք:

Ինչե՛ր պիտի զոհէի այդ կեանքը տասներկու ժամ, ո՞հ լոկ երկու ժամ կարենալ երկարելու համար:

Կէս օրին, հովը քիչ մը աւելի սաստկացաւ, պզտիկ ալիքները քիչ մը աւելի խոշորցան: Գացի նաւապետին հարցնելու:

— Տեսնենք, ըսաւ, եթէ երթալով ալ աւելի չսաստկանայ, դարձեալ կը յուսամ հասնիլ:

— Ես ալ ձեզի չափ անհամբեր եմ, յարեց յետոյ, կանուխ հասնելու եթէ կարելի ըլլայ:

Ինծի՛ չափ անհամբեր կանուխ հասնելո՞ւ...

— Խեղքդ սիրե՛մ ըսի մտքէս:

Աջ կողմէն իշխանաց կղզիները կ'երեւային ծփուն մակերեսին միօրինակութեան վրայ, երեք փոքրիկ սիւններու պէս:

Ճաշին ատեն թեթեւապէս կ'երերայինք, ինծի այնպէս կուգար թէ հովին ամէն մէկ սուլումը՝ իր նախորդէն աւելի ուժգին, և եկող ամէն մէկ ալիքը առջինէն աւելի խոշոր էր, այլ սակայն ապահով չէի:

— Թերեւս՝ ես այնպէս կը տեսնեմ, կ'ըսէի:

Մէկ ալիքին անցնելէն ետքը, ջուրը կը որ պատուհաններուն ապակիներէն վար կը սահէր ծուիկ ծուիկ, մինչեւ որ միւսը հասնէր ետեւէն: Եւ այդ միջոցը շատ երկայն կ'երեւար ինծի, կ'ուզէի որ շուտ դար ալիքը միշտ, առանց միջոց ձգելու հասնէր միւսին ետեւէն:

Նաւապետը յայտնեց թէ կանուխ հասնելու հաւանականութիւնը պակսելու վրայ էր տակաւ: Այս յայտարարութիւնը բոլոր ճամբորդներուն դժգոհութեան առիթ եղաւ, հո'գս սակայն:

Ճաշը աւարտելով երբ դարձեալ վեր ելանք, նաւապետը հրամայեց որ շոգենաւին արագութիւնը չափեն:

— Ծայրագոյն սրընթացութիւննիս է աս, ըսաւ, հովր պիտի չնուազի. տեսնենք՝ ենթադրելով իսկ որ չաւելնայ՝ կարելի պիտի՞ ըլլայ մութը կոխելէ առաջ հասնիլ այս ընթացքով: Երկրորդ նաւապետը ժամացոյցի պէս գործիք մը հաստատեց նաւուն յետնակողմը, այդ գործիքը չուանով մը կը հաղորդակցէր ծովուն մէջ նետուած գունտի մը հետ որ ակօսին հոսանքին մէջ կը դառնար: Տասը վայրկեան ետքը, գործիքին թեւերը համրեց և արդիւնքը եկաւ իմաց տալ առաջինին: Հաշիւ ըրին մնացած մղոնները: Սիրտս կը տրտիէր, անձկալից կը սպասէի արդիւնքին: Վերջապէս տեսնուեցաւ թէ անկարելի էր հասնիլ և շոգենաւին ընթացքն ալ յարմարցուցին անօգուտ ածուխ չվառնելու համար:

Ալ սիրտս հանգիստ էր: Լայն շունչ մը առի, կարծես թէ «վաղը» չկար ալ, կարծես թէ այդ օրը յաւիտեան պիտի տեսէր:

Հովը կը սուրար, այտերս կը գզուէր ուժ-
գին թափով մը «բաղձանքդ կատարեցի» ըսելու
սէս ինծի, ու ես, կը համբուրէի զայն իր խօլ
վաղքին մէջ, որչափ ատեն որ կենար չրթունքնե-
րուս վրայ, վարձատրելու համար զինքը, որ այն-
քան լաւ գիտադրուած էր շոգենաւին ու մարդիկ-
ներուն յամառ բաղձանքին՝ զիս կէս օր աւելի եր-
ջանիկ ընելու համար:

— Ինքն ալ զգալով թերեւս թէ, կեանքիս
միակ երջանկութիւնը պիտի ըլլար ասիկա:

Ձերմ բաղձանք մը կը գզայի ձեռքով փայ-
փայելու այն սիրուն, աղուոր ալեակները որոնք,
ինծի համար, միշտ փշրուելով, միշտ ետ մղուելով,
միշտ կոխկրտուելով հանդերձ՝ վերջապէս յաղթած
էին հսկային յամառութեան, անխոնջ աշխոյժով մը,
ամէն անգամ վերակազմուելով ու դարձեալ կրկ-
նելով յարձակումը, մինչեւ որ յաջողէին:

Հիմա, ամպերը, կտոր կտոր, հովին առջեւ
ինկած կը սահէին երկնից կապոյտին վրայէն, գայ-
լերէ հալածուած ոչխարի հօտերու սէս ցիրուցան:
Հիւսիսէն կուգային և անցնելով՝ կ'երթային դէպ ի
հարաւ, մինչեւ հորիզոնը, ու հոն կը կենային, իբր
թէ զիրենք բռնող արգելք մը ըլլար հոն, իբր թէ
հոն իրաւցնէ, տեսնուածին սէս ծովը միացած ըլ-
լար երկնքին — կը խմբուէին, իրարու վրայ կը դիզ-
ուէին, կը կուտակուէին, հետզհետէ աւելի թան-
ձրը, աւելի գորշ, աւելի անթափանց խաւեր կազ-
մելով մեր ետեւ ձգած ճամբուն վերեւը:

Շոգենաւին ծուխը, ոլորտ ոլորտ սեւ ու
երկայն, ալօտին ուղղութեամբը երկարածդուած,
միութեան գիծ կ'երթար կազմել այդ սպառնալից
ամպի դէղերուն ու մեր մէջ:

Աջ ու ձախ կողմը , հոս հոն , ճերմակ առա-
գաստներ կ'երեւային , կապոյտին միօրինակութեա-
նը վրայ : Երբեմն ալ , շոգենաւին երկու կողմերէն
դէփիններ կը ցցուէին ջուրին մէջէն ու խենդ ոս-
տումներով կրկին կը խորասուզուէին կապոյտին
ծալքերուն տակ : Ծովին գոյնը , changeante կեր-
պասի մը պէս մերթ կը փալփլէր ու մերթ կը դոր-
շանար , վերէն անցնող ամպերուն քմահաճոյքին
համեմատ , որք կուգային ատեն ատեն խափանել
արեւին շողշողուն լոյսը :

Այս ամէնքը անոր համար ուշադրութիւն
գրաւեցին՝ որովհետեւ ինք կը դիտէր , որովհետեւ
իր նայուածքը կ'ուղղուէր այդ ամէնուն վրայ ու
իմա ալ կը քաշէր իր ետեւէն : Ժամերով հոն վերն
էինք , բոլոր ճամբորդները , ոմանք կը շաղակրա-
տէին , ոմանք կը մրափէին շոգենաւին շարժում-
ներով օրօրուած , ոմանք կը պտըտէին շարունակ ,
բարձրաւանդակին մէկ ծայրէն միւսը կը վազէին ,
ամէն բան տեսնելու , ամէն բան քննելու մարմա-
ջով մը : Միս իզապէլ ընդհանրապէս հանդարտօ-
րէն նստած , կը դիտէր , երբեմն ալ խօսելով , ձեռ-
քը փոքրիկ հեռադիտակ մը ունէր , զոր տեղ մը
ուղղելէ ետքը ինծի ալ կուտար անպատճառ : Եր-
բեմն ալ , ձանձրացած , ոտքի կ'ելլար իր թեթեւօ-
րէն ոստոստող սիրուն քալուածքով մի քանի ան-
գամ երթեւեկելու համար բարձրաւանդակին վրայ :

Վերջալուսին Պօլիս սկսաւ տեսնուիլ հե-
ռուէն , սեւ երկայն գիծի մը պէս , որուն վրայ
բոցալառ կետեր կը նշմարուէին — մի քանի բարձր
շէնքերու ապակիները արեւուն հուսկ փողփողու-
մովը վառուած :

Արեւմուտքը հանդիսաւոր ու մեղամաղձոտ հոգեււարքով մը կը տօգունէր հետզհետէ, ամպերուն ծիլերը արեւագոյնէն լաց կարմիրի, յետոյ վարդագոյնի, յետոյ դեղինի, յետոյ կաթնագոյնի և հոսկ յետոյ, մութին հետ շաղախուելով, գորշի փոխուեցան կամաց կամաց: Քիչ մըն ալ, և արեւը Մարմարային մէջ կանգնած բոցէ կղզի մը եղաւ, կէոր ու կանոնաւոր գիծերով կղզի մը՝ որ ընկղմեցաւ կամաց կամաց, խորասուզուեցաւ ջուրերուն խորը, իր բոցալաւ զանգուածէն կտոր փրդուճ հետքեր միայն թողլով, ամպերուն վրայ: Յետոյ այդ հետքերն ալ իր ետեւէն քաշեց ծովուն վրայ չիթ առ չիթ, որ քիչ մը ատեն ալ այրող նաւու մը բեկորներուն պէս տատանող ալիքներուն վրայ պլպլալէ ետքը, մարեցան մէկիկ մէկիկ: Արեւելքէն, իշխանաց կղզիներուն վրայէն բարձրացող սև քօղը — նախ նուրբ ու թափանցիկ — հետզհետէ գոլորշիի պէս թանձրացաւ տարածուեցաւ, մըթութեան փոխուեցաւ ու ամէն լան ծածկեց:

Հիմա, դիմացէն, հեռուէն, վտարին մուտքը ցոյց տուող երկու փարոսները կը փայլէին ալ մութին մէջէն — աջակողմեանը անշարժ, իսկ միւսը մերթ հազիւ հազ նշմարելի, մարելու մօտ կանթեղի մը պէս, և մերթ յանկարծ բռնկող բոցի նըման շողշողուն:

Երբ, նեղուցին երկու կողմէն, քաղաքին անթիւ լոյսերը շողալ սկսան, հովը — որ մինչեւ այն ատեն խենդի պէս կը փչէր — յանկարծ դադրեցաւ, ձգելով ամպերը որ ազատ համարձակ պարպեն մեր վրայ իրենց ջուրի բնոր: Ստիպուեցանք վար իջնել ու զրկուիլ նաւահանգիստի մուտքին

գիշերային տեսարանէն։ Երբ «գրկուիլ» կ'ըսեմ, Միս Իզապէլին խօսքերն է որ մէջ կը բերեմ, ապա թէ ոչ ինծի համար ի՞նչ գրկում կրնար գոյութիւն ունենալ՝ քանի որ ինք քովս էր։ Ճաշէն յետոյ մինչեւ պառկելու ժամը, տիկիներն ու օրիորդներ դաշնակ զարկին։

Երբ ան գիշեր բարի ըսելով քաշուեցաւ, ես վեր ելայ հակառակ տեղատարափին ու վրան պատըսպարուած անկիւն մը գտնելով հոն կձկուեցայ։ Մութ էր, կատարեալ մութ մը՝ որուն միօրինակ կութիւնը միայն մօտը գտնուող մի քանի շոգեհաւերուն լոյսերը կը խանգարէին — անոնք ալ վաղադրյի մը ետեւէն երեւցող կանթեղներու պէս աղօտ, անձրեւին խիտ կաթիլներուն մէջէն։

Նոյնպէս լութիւնը ոչինչ կը խզէր բացի ջուրի կաթիլներու անկումին յառաջ բերած միօրինակ ու լալկան շառաչիւնէն։

Բաւական ատեն կեցայ հոն, այդպէս։

Փաղափարներս, անձրեւի կաթիլներուն պէս անթիւ ու անոնց պէս ալ անկապ, կը թառալէին կ'անցնէին ուղեղիս մէջէն, հեղեղի մը պէս, ամէն բան քչել տանելով իրենց ընթացքին մէջ, վերջ ի վերջոյ դատարկութիւնը միայն ձգելու համար հոն։ Տխուր էի, կը դողայի վախէս։ Այդ մութը չէր որ կը տխրեցնէր, կը վախցնէր զիս, ո՛հ, երբէ՛ք մութ չէր արդէն՝ քանի որ հոն, վարը ինծի մօտ էր ան։ Տխուր էի, վախէս կը դողայի խորհելով վաղուան վրայ որ կը մօտենար ամէն վայրկեան, խորհելով արեւին ծագումին վրայ, որ հակայ մութով մը պիտի դար պատել էութիւնս — լոյսին վարժուած էութիւնս բոլոր։ Արեւը երանի թէ ալ չի

- ծագէ՛ր, երբէք, մարա՛ծ ըլլար, այդ անձրեւը չի գաղբէ՛ր ալ, այդ մութը չի փարա՛տուէր:

Երջանիկ պիտի ըլլայի այդպէս, խորհելով թէ միեւնոյն յարկին տակ էինք ինքն ու ես: Ի՞նչն մօտ ըլլալու երջանկութեան մէջ ինքնին պիտի հալէին սրտիս բոլոր ուրիշ բաղձանքները, զգացումները, տենչերը, մտքիս բոլոր ծփանքները, գաղափարները, ձգտումները, հոգիիս բոլոր խայտանքները, երազները, յոյզերը: Վերջապէս, ուղեղս գաղափարներու այս անկապ, անդուսպ, խօլ թաւալումէն սրկուած, յոգնած, ու մարմինս կէս մը թրջուած, ընկճուած գացի պառկեցայ: Քունը՝ առջի գիշերուան ծանրութիւնն ալ ամփոփած՝ անմիջապէս փակեց սրտեւանունքներս, հակառակ արթուն մնալու բաղձանքիս:

Երազ տեսայ:

Ամպերուն մէջն էր ան, աղւոր, փափուկ, ձերձերմակ հոգի ամպերուն մէջ, հեռո՛ւն, հոն, վերը, վճիտ կապոյտին անծայրածիր տարածութեանը մէջ: Եւ ես վարէն, ծնրադիր, կը պաշտէի զինքը, կը պաղատէի որ զիս ալ հոն, քովը առնէ: Ինք կը ժպտէր, անհունապէս բարի, հրեշտակային ժպիտովը, անբիծ աչքերը միջոցին մէջէն ինծի ուղղած, կը ժպտէ՛ր քնքուշ մատը կոյս շըրթունքներուն վրայ, լուսթիւն պատուիրելով ինծի, ու. — Համբերէ՛, կ'ըսէր ինծի մեղմիկ, համբերէ՛, բարի է Աստուած:

Եւ աւելի քան երբէք կը հաւատայի Աստուծոյ բարութեան:

Աստուն բաւական ուշ արթնցայ, սթափումս, այս երազէն ետքը, տխո՛ւր եղաւ, անհունապէս

տխուր, դառն յուսախարութիւն մը կրեցի: Կ'ուզէի որ ատիկա ըլլար իրականութիւնը, և կեանքը երազ:

Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ այնպէս չըլլար: Աչքերս փակեցի, շարունակելու, յաւիտեան շարունակելու համար այդ հոգեթուլ երազը, և սակա՛յն... պատճառնքը երբ անգամ մը փարատի, իրականութիւնը իր զլացող ընթացքին մէջ չկասիր այլևս:

Անկողնէն դուրս ցատկեցի և հապճեպով հագուեցայ ու վարժագեցի: Արեւը ծագած էր և օդը պայծառ: Ուրիշ ատեն այդ ժամուն տեսած եմ Պոլիսը շողեցնաւին մէջէն, շքեղ է, իրիկուան անձրեւէն ետքը մանաւանդ: Սակայն այն օր մտքէս իսկ չանցաւ դիտել զայն:

Ձինքը փնտռեցի: Հոն էր անդիլի անկիւնը:

— Մեղք, ըսաւ երբ քովը գացի ու բարեւեցի, մեղք որ աւելի կանուխ չելաք, հիանալի էր տեսարանը արեւածագին, իրիկունէ չատ աւելի չքեղ:

Հիմա մտքէս կ'անիծէի քունը, որ զրկած էր զիս, ոչ թէ այդ տեսարանէն — որ փոյթս անգամ չէր — այլ զինքը քիչ մը աւելի վայելելէ:

Բաւական ատեն խօսեցանք հոն, հարցումներ կ'ուղղէր ինծի զանազան տեսարաններու վրայ, և ես կը պատասխանէի՝ տրտի ի սիրտ, վախնալով թէ ժամանակին անցնիլը կը փութացնեմ:

Վայրկեանները, չա՛ր վայրկեանները, որքան՝ որքան շուտ կը սահէին հիմա: Կը դողայի՝ կ'զգայի թէ մօտ է վերջակէտը և այդ գիտակցութիւնը չնչելու անգամ կը վախցնէր զիս, խորհելով թէ չնչած օդիս մէջ վայելքս աւելի շուտ պիտի հասնի, աւելի շուտ պիտի ցնդի երջանկութիւնս:

Քիչ յետոյ իր ընկերներէն մին գալով ըսաւ թէ մեկնելու ժամանակն էր : Վար իջանք , գոյքերնիս ժողուելու : Սիրաս կը սեղմուէր պողպատէ ցանցի մը մէջ :

Տասն վայրկեան ետքը նաւակին մէջն էինք :

Զինքը տեսած վայրկեանէս մինչեւ շոգենաւէն իջնալնիս , ՅՅ ժամուան միջոցը՝ կազմով ոսկեղօծ , իմաստով շքեղ ու ոճով հրապուրիչ հատոր մըն էր — հատոր մը զոր մարդ անձանձրոյթ կ'ուզէ կարդալ մինչեւ կեանքին վերջը , յաւիտեան . . . : Իսկ այս նաւակը , վերջաբանը այդ աննման հատորին — վերջաբանը , զոր կարդացած ատենդ կը վախնաս առաջ երթալու՝ որովհետեւ գիտես թէ ալ շուտ պիտի հասնի , էջերը դարձուցած ատենդ ձեռքերդ կը գողան՝ այն մտածումով թէ տխուր «վերջ»ը պիտի ցցուի աչքերուդ դիմաց :

Նաւակը դէպ ի Ղալաթիոյ քարափը կը տանէր մեզ :

Հսկայ Անդղիացի մը նստեր էր մէջերնիս :

— Ազգականներ ունիք կարծեմ , ըսաւ դէպ ի ինծի ծոկով մէջտեղի մարդուն ետեւէն :

— Այո՛ , և բաւական շատ :

— Ուրախ պիտի ըլլաք ուրեմն զանոնք տեսնելով :

Արդեօք ինքն ալ կը գուշակէ՞ր թէ տխուր էի հիմա և կը յուսար որ անոնց տեսքը տխրութիւնս պիտի փարատէ :

Ինչ բարի էր Աստուած իմ և ինչ ալ փափկանկատ :

Եթէ գիտնա՛ր թէ իր բացակայութեան սրբտիս մէջ բանալիք դատարկը բան մը չէր կրնար

լեցնել աշխարհի վրայ, եթէ գիտնա՛ր . . . բայց պիտի չգիտնա՛ր, երբէք :

Քարափին վրայ բաժնուեցանք : Հազիւ գըլխու շարժումով մը կը յիշեմ պատասխանած ըլլալ իր «մնաք բարով, յուսամ թէ կրկին կը տեսնուինք»ին : Եթէ բառ մը արտասանել փորձէի հեծկլտուքս հեղեղի մը պէս պիտի պոռթկար անշուշտ :

Լմնցա՛ւ : Այս երկրորդ անգամ — և ո՞վ գիտէ թերեւս ալ վերջին ըլլալով, — բազդը զիս իրեն մօտ բերելէ ետքը կը բաժնէ դարձեալ :

Այն իր ճամբան պիտի երթայ այլեւս կեանքի մէջ և ես ալ իմս, երկու ճամբաներ պահ մը իրարու քով գալէ յետոյ, կը հեռանային կրկին — անծանօթ ճամբաներ, որոնք ո՞վ գիտէ մեր պիտի տանէին ամէն մէկերնիս : Իմ ճամբաս սակայն հիմա — կեանքիս ճամբան — այնքան մութ, այնքան սև, այնքան արհաւիրալից էր որ քայլ մը խոկ առնելու կը վախնայի . . . :

* * *

Չորս օր է հոս եմ : Մինչեւ հիմա, գաղափարներս այնքան խառնափնթոր կերպով դուրս կը խուժէին մտքէս, որ անկարելի եղաւ զրիչը ձեռք առնել : Երէկ և այսօր, ընդհատ, ընդհատ, այս երկայն նամակը — զոր ահա կ'աւարտեմ — գրեցի քեզի : Ճամբուս մանրամասնութիւններէն հազիւ մէկ փոքրիկ մասն է այս թուղթին վրայ նետածս : Չեմ գիտեր թէ ի՞նչ գրեցի, այդ գործն ալ քեզի, բայց վախնամ ըսելիք այնքան շատ բան ունէի որ բան մըն ալ չկրցի ըսել :

Մութին մէջ , փայլակէն ետքը , մարդ ալ
աւելի գէշ կը տեսնէ :

Երջանկութիւնը փայլակի պէս շողաց յան-
կարծ կեանքիս մէջ , չլացուց զիս , և սաւայն ,
շուտ մը մարեցա՛ւ , անհունութեան մէջ կորսուե-
ցաւ դարձեալ , լուսածիր յիշատակ մը միայն ձգե-
լով , իր ետեւէն — յիշատակ մը այնքան խորունկ ,
այնքան ամրապէս դրոշմուած հոգիիս խորը , որ ոչ
մէկ զօրութիւն երբէք կրնայ չնչիւ անկէ :

Սրտիս մէջ անհուն կարօտ մը կ'զգամ , ոչ
թէ՛ այն կարօտներէն որք կ'այրին , վայելած չըլլա-
լու զսպուած տենջանքով , այլ կարօտը անսահման ,
մաքուր պաշտումիս :

Սիրելի բարեկա՛մ , դուն քանի մը օրէն պի-
տի տեսնես զինքը , հոն պիտի վերադառնայ : Իսկ
ե՞ս , պարտաւոր եմ հոս մնալու , ո՞վ գիտէ որչափ
ատեն , թերեւ ընդ միշտ : Ո՛հ , պարտականութիւնը
ի՛նչ ծանր բեռեր ալ կը դնէ մարդուս սրտին վրայ :

Կ'աղաչեմ եղբայրս , գրէ իր վրայ , էջերով ,
հատորներով գրէ՛ , պիտի լափեմ զանոնք :

Կ. Պոլիս, 8 Ապրիլ 1890

Քոյդ
ՏԻԳՐԱՆ

Գ.

Շարաթ մը ետքը հետեւեալ բառերը գրուած
այցեառմս մը ստացայ իրմէ .

Նոր գրելիք չունիմ, նամակ չգրեցի ասոր հա-
մար : Ներփակ կը դրկեմ *հարցումներս* որոնք բա-
ւական բան պիտի ըսեն քեզի զՏնուած արտի ու
մտքի տրամադրութիւններու վրայ : Նամակներուդ
կ'սպասեմ միշտ : Իր վրայ գրէ միշտ կ'աղաչեմ : Ձեր-
մագին համբոյրներս :

«Հարցումներ» ըսածը երեք կտոր sonnetներ էին, ահաւասիկ.

ՀԱՐՅՈՒՄՆԵՐ

Ա.

ԱՆՅԵԱԼԻՆ

Մի՛տ՝ յիշատակ պիտի մնան ժամերն այն,
Երբ ապրեցայ եւ երջանիկ անոր փոյ,
Եւ առաջին սիրոյս անբիծ հմայփոյ,
Աւխարհը ոչ իսուր եր ոչ ա՛լ ունայն :
Ո՛հ, պաշտումի երազ մ'եր ան հոգեքոյ,
Եւ զայն վայելել տուող կոյսն ալ զուարթուն,
Գիտեմ, աւանդ, հիմա որ ալ եմ արթուն,
Գիտեմ, երազ մ'անուշ, քնուշ անվրդոյ :
Կը հարցնեմ քեզի սակայն, ա՛ն անգուր,
Որ մի՛տ անհոգ կը հետեւիս փու նամբուդ,
Տանելով իմ երազներս ալ քեզ հետ :
Մի՛տ՝ յիշատակ պիտի մնան օրերն այն,
Երբ աւխարհն ոչ իսուր եր ոչ ալ ունայն,
Այդ երազը չդարձնե՞ս պիտի ետ...

Վայրկեանի մը համար գէր :

Բ.

... ՆԵՐԿԱՅԻՆ

Ինչո՞ւ ինձի բերիւ դուն զողջուած
Վայրկեաններ գէր այն անցեալին անըման,
Երբ իր ծաւի աչքերն ինձի կ'ուղղէր ան,
Եւ երջանիկ՝ կ'օրհնէի զինքն ու զԱստուած :

Գիտեմ հիմա՛, հասնո՛ւ մ'եր ան ոսկեգոծ,
 Հասնո՛ւ մը լի կեանքով՝ վարդով ու ծափով,
 Ձոր ան բացաւ, բայց գոցուեցաւ շատ շուտով,
 Ու կուլ տուաւ զայն անցեալին անկուշտ ծոց :
 Սակայն դո՛ւն որ կուգաս ու չես առնէր կանգ,
 Դո՛ւն որ հազիւ վայրկեանի մը ունիս կեանք,
 Յետոյ կ'անցնիս կ'երթաս անփոյթ ու անձայն :
 Ըսէ՛, ինչո՞ւ չար անցեալին սեւ գրկէն,
 Ձեռ բերէր դուն ինձի եջ մը այն գրկէն,
 Որ ես արբժիւ կարդամ, վայելեմ, լափեմ զայն...
 Գոնէ վայրկեան մը միայն :

Գ.

... ԱՊՍԳԱՅԻՆ

Դո՛ւն ալ պիտի զլանաս ինձ այսպէս յար,
 Չքնաղ, անբիծ, հրեշտակային տեսն անոր,
 Ու պիտի գա՞ս չկասարուած նորանոր
 Խոստումներով ընել զիս միշտ վշտահար :
 Գերմարդկային եակ մըն է ան, գիտեմ,
 Ու աշխարհէն վերացում մը այդ կեանքն ալ,
 Ուր կ'ուզէի մնալ, յաւիտեան մնալ,
 Բայց վար նետեց զիս անցեալը խստադէմ :
 Կը հարցնեմ հիմա քեզի դող ի սիրտ,
 Ո՞ն չես բերէր այն ծամերն, ո՞վ անսիրտ,
 Մաս մը գոնէ, քու ընթացքիդ մէջ յամառ :
 Ըսէ՛ ինձի, պիտի չվայելե՞մ ալ երբեք,
 Այդ նայուածքին շողը անո՛ւշ ու բեկբեկ,
 — Գէթ փոխարէն պատրանքներուդ անհամար —
 ... Լոկ վայրկեանի մը համար :

Դ.

Ահաւասիկ Տիգրանին իր քրոջը գրած մէկ նամակն ալ՝ որ լուադոյն վերջարանը պիտի ըլլայ այս սիրային իրավէպին .

Սիրեցեալ Քոյրս,

Ինչ ուրախութեամբ լսեցի նամակդ , որ քան չնորհակալ եմ քեզ միշտ երկարօրէն և շատ շատ գրելու աշխատութեանդ համար : Կ'զգաս անշուշտ թէ այս կեանքին տաղտուկը որքան կը ճնշէ վրաս , և ատոր համար այրող կարօտներս սիրազեղ էջերովդ մեղմել կը փորձեմ :

Կարօտներս , ո՛հ որքան շատ են , որքան խորունկ , բանաստեղծին սա սողերը կը յարմարին ինծի ալ .

Հոգւոյս խորք կտրօսներ կան
Որք կը փանդեն զիս օրէ օր,
Ինչպէս բոցին կարմիր լեզուն
Մոմին ներմակ մարմինն աղւոր :

Քու և անոր կարօտը մանաւանդ , պաշտելի քոյրս , ալ անտանելի կը դառնայ , մէկերնիդ եթէ քովս ունենայի . . . : Է՛հ : Բայց այսպէս երկուքնիդ ալ հեռու , ինչպէ՛ս ապրիլ : Կեանքը տաղտուկ մը կը թուի հիմա ինծի ծայրէ ի ծայր :

Անկէ լուր կ'ուզես ինձմէ , ի՞նչ կրնամ ըսել քեզի , ես ալ Իզմիրէն ուղեր էի : «Ամբրիկա գացած է , կը գրեն ինծի , գիտեմ ատիկա տարիէ մը

ի վեր, ամէն վայրկեան գիտակցութիւնը, ախուր
գիտակցութիւնը ունիմ թէ ովկէան մը կը բաժնէ
դիւս անկէ: Իր հապէն ուղեցի անցեալները, չկըր-
ցան գտնել:

Ի՞նչ պիտի ընէի, ոչի՛նչ, ի՞նչ կրնամ գրել
իրեն: Սակայն պէտք ունէի, աշխարհացոյց մը պի-
տի բանայի ու հոն գտնէ աչքովս պիտի լափէի
այն հսկայ միջոցը որ դիւս անկէ կը բաժնէ: Զինքը
պարունակող երջանիկ քաղաքը ցոյց տուող սեւ
բիծերը պիտի գտնէի հոն, անդգայ թղթին վրայ,
աչքերս ատոր պիտի սեւեւէի միշտ և ամէն օր,
ամէն անգամ որ սենեակս մտնէի, անոր պիտի ուղ-
ղէի մատս «հոն է» ըսելով ինքնիրենս: Բայց ա-
տիկա ալ շատ է կ'երեւի թէ ինծի համար: Իր մէկ
լուսանկարը ուղեցի ունենալ, դրկեր էին, բայց յու-
սախար եղայ: Ի՞նչ, արդէն կարելի՞ բան է որ իր
աչքերուն արտայայտութիւնը թղթի մը վրայ ցո-
լացուի: Գրասեղանիս մէկ անկիւնը նետեցի դայն,
առանց անգամ մըն ալ նայելու: Ես հոգիիս խորը
ունիմ իր կենդանի պատկերը:

Գու վերադարձիդ վրայ չես խօսիր դարձ-
եալ, կը գուշակեմ թէ յետաձգուած է ու դիւս տրիս-
րեցնել չուղելուդ համար լուծութիւն կը պահես այդ
մասին, բարի քոյրս:

Շաբաթ մըն է հոս, Հալքի եմ, վերը եղե-
ւիններուն անտառին մօտ պզտիկ սենեակ մը վար-
ձեցի, գիշերները պատուհանէս ծովին մրմունջը կը
լսեմ, հեռուէն:

Այս կղզին կը սիրեմ, որովհետեւ ամբողջ
քեզմով լեցուն է: Երէկ առաւօտ, կանուխ՝ չըր-
ջանը ըրի կղզիին: Արսէնիօսին առջեւ քայլեալ

ինքնաբերաբար դէպ ի վար տարին զիս, և գացի արեւին ծագիլը դիտելու քու սիրական տեղէդ, յիշեցի թէ դպրոցէն վերադարձիս հոն պատմած եմ քեզի անոր հանդէպ ունեցած սէրս, պաշտումս, հիմա շատ աւելի տխուր է սակայն, քանի որ դուն ալ քովս չես:

Երազ մը պատմեմ քեզի, հիմա կեանքիս էն անուշ բաները անոնք են, — երազները:

Երէկ իրիկուն, ճաշէն յետոյ, օդը սոսկալի տաք էր: Սենեակիս մէջ, առանց լոյս վառելու, ընկողմանած էի բազմոցին վրայ, պատուհանին դէմ քիչ յետոյ, թեթեւ ու գաղջ հով մը սկսաւ ճաշկատս շոյել մեղմիկ, և ապագայ երազներու խաբեպատիր հոսանք մը առաւ տարաւ զիս: Աչքերս փակ երազեցի արթուն: Շքեղ անուրջ, չողեմա-կոյիլի մը մէջ էինք, ան, դուն ու ես առանձին ծովուն վրայ, բայց ծովուն վրայ. ուլկէանին վրայ, հեռո՞ւն, հեռո՞ւն, այնքան հեռուն՝ որ մարդկային ու և է ստուեր չկարենար թափանցել՝ խանդարելու համար մեր առանձնութիւնը ու երջանկութիւնը:

Փոքրիկ, բայց տոկուն ու զարդարուն շողեմակոյի մը որ ոչ մեքենավարի պէտք ունէր և ոչ ալ նաւաստիի:

Ալիքներ, փրփրոտ ամեհի ալիքներ կը զարնուէին անոր, և սակայն ան, կը պատուէր զանոնք, կը ճեղքէր, անոնց փրփուրներուն վրայէն ուռտոտելով, կը սուրար կ'երթար, ճերմակ կարաս պի մը պէս, փրփուրոտ ակօս մը ձգած իր ետեւէն, անդունդները ծաղրելով, ուլկէանին կատաղութիւնը արհամարհելով: Ետեւը, պատուոյ տեղը, փոքրիկ բարձրաւանդակի մը վրայ նստած էիք դուք

երկուքնիդ, ան ու դուն, երկուքդ ալ փափուկ,
աղնիւ, բարի ու անբիծ, քով քովի: Իսկ ես վա-
րը, երկու աստիճան վարը, ձեր ոտքերուն ասջեւ
ընկողմանած, աչքերս խոշոր խոշոր բացած աղա-
տօրէն դիտելով, լստիելով փոխն ի փոխն շողը ձեր
նայուածքներուն և շողը անհունին: Կապոյտի չը-
քեզ երրորդութիւն մը կար հոն, կապոյտը երկըն-
քին, կապոյտը ծովուն, և կապոյտը չորս աչքե-
րուն ինծի ուղղուած, էն մաքուրը, էն վճիտը, և
նոյն իսկ էն անեղըր, սակայն՝ այս վերջինն էր
դարձեալ:

Ամէն ինչ, ամէն ինչ մոռցած էի, յիշելու
համար միայն թէ ձեր քովն էի ու երջանիկ էի:

Կը սուրացինք: Ալիքները հեաղհեաէ կը մեծ-
նային, կ'ուռէին, կը ֆշային, մեզ արգիլել՝ մեր
ճամբան խտրանել ուղեւով կարծես, բայց մեր փոք-
րիկ շողեմակոյկը, ձեզ պէս երկու հրեշտակներ
պարունակելու երջանկութեանը գիտակից կարծես
ու անով ուժովցած անշէջ աշխոյժով, կը պատուէր
դանոնք, կը փշրէր իր փոքրիկ սիրուն իրանին ներ-
քեւ ու կ'անցնէր: Եւ այդ պատուած ալիքները,
անկարող իրենց խօլ զայրոյթին մէջ, երկու կող-
մերէն կը բարձրանային բլրակներու պէս: Այդ բըլ-
րակներուն մինչեւ գագաթը կ'ելլայինք երեւմն և
յետոյ վար իջած ատեննիս դիմացի ալիքը իր հսկայ
դանդուածովը վրանիս իյնալ, մեզ ողորդել կ'սպառ-
նար, սակայն շողենաւակնիս, ճարպիկ ու ձկուն
իր գործին գիտակից գաղանաղուսովի մը պէս ա-
նոյր վրայ կը խոյանար ընդ հուս:

Յետոյ լուսնակը սկսաւ փայլիլ ալիքներուն
սոյ հայելիացնելով իր նուրը ու փափուկ շողերը:

Ան , լուսնակը , ալ տառապողներու մտերիմ
մը չէր ինծի համար :

Հիացած , հմայուած , բոլոր էութեամբս ան-
ժայր երջանկութեան մը մէջ տարրալուծուած էի
հիմա , ձեր նայուածքներուն ներքեւ :

Կ'երթայինք շարունակ , միս մինակ մենք
երեքնիս , մոռցած աշխարհը բոլոր , մոռցած թէ մեր
տատանած հեղուկէն զատ , ցամաքներ ալ գոյու-
թիւն ունենային , կ'երթայինք ճամբայ մը որ չէր
հասներ ու կ'ուզէի որ չհասնէր երբէք , ո՛հ երբէք ,
յստիսենական ճամբան ըլլա՛ր . . . :

Եւ այս շքեղ երազս ալ , լարիշ շատ մը նա-
խորդներուն պէս ցնդեցաւ գնաց , հակառակ կեան-
քը երազի և զայն իրականութեան փոխելու տեն-
ջանքիս , ի՛նչ անուշ երազ , հէ՞ քոյրս , անհունու-
թեան մէջ կորսուի՛լ երկու սիրուած պաշտուած է-
սկներու հետ . . . երա՛զ սակայն :

Եթէ գալ տարի գալուստդ որոշ չէ , զրէ որ
գոնէ ես քու քովդ գալու աշխատիմ , որովհետեւ
այսպէս ապրիլը աշխարհի էն անհամ բանն է :

Տախ համբոյրներով եղբայրդ

ՏԻԳՐԱՆ

1890 Մայիս 5 , Հալփի

Ե.

Հիմա քրոջը քովե է Տիգրան, նամականեր
կ'առնեմ երբեմն իրմէ :

Քոյս երջանիկ կ'ընէ զիս, տղու մը պէս կը
խնամէ, այնքան բարի է. միշտ անոր, Միս Իգա-
պէլին վրայ կը խօսինք իրեն հետ, *կը դըժ ինծի :*

